120-20

А. СТРАШИМИРОВЪ.

12016/61

НАК БИБЛИОТЕКА-ТЪРНОВО
ДЕПОЗИТЕН
13 34 36/28

55

МАКЕДОНСКИ ВОЙВОДИ

(ПО РАЗКАЗИ НА ЖИВИ СВИДѢТЕЛИ.)

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА НА ИВ. К. ЦУЦЕВЪ
1900.

ИЛЮ ВОЙВОДА

МАЛЕШЕВСКИ.

„Коа отиде Руската войска на Св. Стефан, и той (Илю войвода Б. Р.) отиде и го посакал турцкьио цар да го види, коі іе тоі Илиіа воіводa, што шетал 30 год. и да не може да се вати или да се отепа. Видуаікьи го царо, му дал една звезда и една сабьа бакшиш".

Дѣдо Марко Цѣпенковъ.

Прѣди петдесеть години селото Берово бѣше едно отъ най-богатитѣ и най-красиви села въ Малешевско. Въ водитѣ и сѣнкитѣ, въ полята и горитѣ се крияха това богатство и тая красота, защото богатството на българското село е въ плодородната нива и въ гъстата гора, съ които само се гордѣе Българина; пъкъ красотата му е въ бистрата вода и балканския въздухъ, които го правятъ червендалестъ и смѣлъ. И горди хубавци бѣха Беровци, съ благородство и смѣлость се славѣха тѣ.

На връхъ Илинъ день въ 1850 година Кара Илия —прочутъ младъ пеливанинъ по цѣло Малешевско— жнеше съ булката си Ирина—майка на първа рожба —, съ братчето си Станко и съ старата си вдовица майка, на голѣмата тѣхна нива надъ село, туку подъ гората, откждѣто далечъ въ хоризонта се разтилаха наржбенитѣ тъмносини вършини на Иринъ Ширинъ. По обѣдъ младата булка Ирина прѣхвърли сърпа прѣзъ шия и, загорѣла отъ поть и прахъ, отърча подъ старата круша срѣдъ нивата, кждѣто ечеше пискливия гласецъ на пеленачето ѝ, положено на люлка подъ сѣнката. Тя го взе изъ люлката, разкри прѣдъ ясното и чисто божие небе буйнитѣ си гжрди и — мъничката главица на дѣтенцето се скри въ млѣчната майчина гржда. Слѣдъ малко при булката дойдоха изморената

и свекърва, послѣ засмѣниятъ и деверъ, а най-подиръ, когато вече старата майка бѣ постлала месаля и на него бѣ начупила пита и сложила бѣ снетитѣ отъ дънера на дървото чесънь, оцетъ, сирене и кисело млѣко, то прибра се за обѣдъ при тѣхъ и високия, плѣщестия, мургавъ, винаги мълчеливъ младъ стопанъ — Кара Илия. Тѣ мълкомъ се нахраниха, послѣ Илия намръщенъ пое рожбето си отъ ржцѣтѣ на младата си съпруга, а тая зауредва люлката.

Радостьта—чужда инакъ за мургавото мрачно лице на Кара Илия—сега бавно все по завладяваше неговитѣ голѣми черни очи, тия се разкриваха, тайнственния огънь на планинецъ се губѣше отъ тѣхъ, тѣ ставаха сѣкашъ продълговати, като кога агне жалномилно блѣе за майка си. И наистина, до като майката уреждаше люлката за първината си момчана рожба, то бащата се вдаваше неусѣтно на чужда за лицето му радость, а послѣ лека полека изпадаше съ погледа на очитѣ си въ оная безпричинна за човѣка тжга, която е такъвъ неканенъ и постояненъ гостъ за хората въ робство. Кара Илия дигна мъничкото си бебенце на длъньта на лѣвата си ржка, полюбува му се съ кротко омилени очи, па протѣгна дѣсната си ржка и съ два пръста стисна мерджановата бузка на дѣтето....

Изъ гората блѣсна искра, гръмна се срѣдъ мъглица димъ и....

И алена кръвь опръска лицето на Кара Илия: —дѣтенцето се катурна въ полата му...

Въздухътъ се продра отъ стръвно изръмжаване: — Станко, като ястребъ, полетѣ къмъ гората, срѣщу убийцитѣ. Слѣдъ мигъ, опомненъ, бѣсно се спусна и Илия по убийцитѣ на невинната си рожба, като измжкна отъ поясъ скрититѣ си кобуръ и ятаганъ. А по тѣхъ съ писъкъ и клѣтви търтиха и двѣтѣ нещастни жени.

Само окървавения трупецъ на пелиначе остана подъ висящата на крушата и опустяла сега за винаги люлка.

Въ гората се сплетоха още нѣколко пронизни гърмежи отъ кобури, послѣ се замѣниха съ звънтенията на ножове и—заглъхна.

Не слѣдъ много старата Кара Илиева майка се повърна мъртво блѣда и съ избѣлени, обезумѣли отъ тжга очи, достигна до крушата, машинално грабна отъ земята окървавения дѣтски трупецъ и вече като сжщо безумно сжщество хукна къмъ гората.

Подъ дебелъ единъ вѣковенъ брѣстъ надъ „Сухия долъ“ Илия бѣше положилъ три трупа на мжже: двамината бѣхэ турски, а третия бѣше самия Станковъ трупъ. Сега Илия пое отъ ржцѣтѣ на затжпѣлата си майка убитата своя рожбица, положи и нея надъ другитѣ трупове и съ безумно остервенение заработи.

До тоя моментъ тукъ още никой не плачеше. Ала прѣдъ ужасната работа, която Кара-Илия мълкомъ вършеше, двѣтѣ жени бавно губѣха ума и найпослѣ съ глухъ ужасенъ писъкъ тѣ се прѣгърнаха и се повалиха о земи, като се гърчеха въ прѣгржднкитѣ си:—високиятъ страшенъ мжжъ въ нѣкакви неизмѣрими минути, съ помощьта на голѣмия си ножъ, струпа надъ труповетѣ такъва клада отъ клоне и сухи дърва, каквато той кладѣше, до като бѣ ергенъ, всѣка есень, за първа седѣнка срѣдъ Берово.

Когато огньтъ запращѣ и обхвана кладата надъ труповетѣ, то двѣтѣ отчаяни жени закриха лица о черната пръстъ на ровката гора. Страшниятъ мжжъ си тури ножа въ ножницата, взема пушката на единъ отъ убититѣ Турци, прѣхвърли я на рамо и срита двѣтѣ жени да станатъ. Тѣ се покориха и мжжътъ ги поведе —все тъй мълкомъ—къмъ края на гората. А още не бѣха тѣ излѣзли изъ нея, когато вѣтреца донесе и отнесе първия грозенъ миризъ отъ горящитѣ човѣшки трупове.

— „Ще си идете въ кжщи и не ще разправяте никому нищо, до като ви не заведатъ на конака. А тамъ ще кажете—чуете ли?—тамъ ще кажете: хванете Илия, че да ви разкаже,—той е по горитѣ!

Така отсѣче Кара Илия и съ смразяющъ погледъ изпрати майка си и невѣстата си въ село.....

——

Прѣзъ нощьта на сжщия този день, въ който се бѣ извършило горнето събитие въ Беровскитѣ нива и гора, — прѣзъ тази нощь, въ сърдцето на Стамболъ — срѣдъ омаята на плъзналия се полумѣсецъ надъ минарета и сараи, надъ таинственнитѣ хареми и безджннитѣ води — срѣдъ Цариградъ, въ единъ отъ хапсанетата, другаритѣ юнаци: Цеко и Стоименъ войводи, Петре Таската и Драгой Кърстевъ—всички отъ Малешевско—вършеха своето. Тѣ бѣха скроили да избѣгатъ. Цеко войвода бѣ хванатъ въ самия Цариградъ, кждѣто бѣше прѣзъ зимата дошълъ да работи и да се крие, ала въ една кръчма го бѣ ядосалъ единъ самохвалко Гъркъ, та го уби и мислѣше, че съ право го е убилъ; Стоимена пъкъ бѣха хванали въ Смирна, като го мислѣха за участникъ въ едно скорошно убийство въ Цариградъ, за което той нито бѣше чувалъ дори, защото прѣзъ цѣлото лѣто въ Бигла бѣше разкарвалъ едно бейско чадо, само за да отърве отъ харема на баща му — бей една отведена и насила потурчена своя съседка — Пехчевка; а Петре Таската и Драгой бѣха арестувани тъкмо, когато се качиха на лодка, за да се прѣхвърлятъ на руски параходъ, че да бѣгатъ въ Ромжния, кждѣто ги викаха. Че сега тѣ всички трѣбваше да бѣгатъ,—това отсамо себе се разбираше. Но искаше се врѣме и искаше се усилето на читирма души, за да се пробие дебелия—непробитъ отъ дълги столѣтия—каменень темелъ на хапсането. Тази нощь той вече бѣше пробитъ и оставаше имъ само едно зло: трѣбваше да се разбие прангата на Цѣка войвода, за да не дрънчи. Вжтрѣ въ хапсането това не можеше да стане, защото не можиха отъ нийдѣ да си набавятъ пила. Тогасъ Таската—два метра високъ на бой единъ метъръ широкъ въ плѣщитѣ, съ педа широка и двѣ педи дълга черна брада планинецъ — отрѣза, че ще носи на гърбъ кжсичкия, сухия и свитичъкъ Цѣко

войвода. И това стана: слѣдъ срѣдъ нощь, прѣзъ дълго дълбаната и сега издълбана дупка на зида, изкочи пръвъ Стоименъ войвода съ единъ, лъсналъ отъ копане на пръсть, широкъ ножъ въ ржка, що го бѣ отнелъ отъ единъ Циганинъ въ затвора; по него вървѣше кълбо отъ двамина люде — отдолу Таската прѣгърбенъ и пъпли, а на гърба му, като топка, кацналъ Цѣко войвода; слѣдъ тѣхъ вървѣше Драгой Кърстевъ съ единъ кжсъ, но дебелъ островърхъ колъ въ ржка. Скоро тоя керванъ отъ четворица таинственни люде втъна въ кривулнитѣ улици, сега покрити съ чудновати фигури отъ полусѣнкитѣ на лунната нощь. . .

Послѣ двѣ недѣли въ Сакаръ баиръ троица каракачански овчари тичаха гологлави къмъ планинската си колиба:—изненадѣйно били ги нападнали четворица брадати, рошави Българи, завалили ги, зели имъ оржжието, убили имъ кучетата, а отвели съ себе и коня имъ съ товара. ——

Въ „Сачко мѣсто“, кждѣто и до днесь личатъ останкитѣ на не голѣма кесиджийска кула, бѣше едно врѣме чифликътъ на Арнаутинътъ Кесиджия Шекиръ бегъ. Той владѣеше цѣлата борова гора, що настига на истокъ до землищата на Руеново, а на западъ се дига дори до полѣнката подъ „Черния камъкъ“, отъ кждѣто прѣзъ три пещери извира на тънки кристални струйки Русеновската рѣчка.

На връхъ Илинъ день бѣше Шекиръ бегъ сколасалъ бѣ вчера да си сключи жетвата, па снощи нагостѝ хубавѣ жетваркитѣ си, развесели се и самъ срѣдъ нихъ, па кара ги:—моми и булки му играха на чюпеница съ даарета, а изъ двадесеть и тритѣ красни каурки тукъ, той редъ по редъ спира око на седемь дѣвойки и двѣ булки, па редъ по редъ ги кара да му стоятъ диванъ чнпразъ. . . . И плати послѣ бега на троицата калаузи всичко за жетвата, че се прибра на високъ чардакъ, но. . .

Но уви, не харемътъ си той отключи тази вечерь!

Двамата му поляци—дълговрати, съ пошръкнѣли червени мустаки тоски—слѣзоха въ широкитѣ дворове, отключиха високитѣ порти на чифлика и изгониха на вънъ калаузитѣ и жетваркитѣ, като . . . като прѣхвърляха задъ гърба си стоялитѣ прѣди малко диванъчипразъ на бега седемь моми и двѣ невѣсти! Срѣдъ нощния мракъ се заключиха чифлишкитѣ порти задъ изгоненитѣ калаузи и жетварки, а задържанитѣ беззащитни Българки бидоха поведени къмъ високия чардакъ на бега, па. . .

Па дигна се сърдцераздирателно стенание до Бога —правия Богъ въ небесата!

. . . . . .

Тжговенъ бѣше днешния день, що съмна съ клети вайкания на калаузи и жетварки, залутани по горитѣ къмъ Пехчево. Що ставаше съ тѣхнитѣ дружки, оплѣнени отъ безмилостния бегъ? Утрѣ бѣ светъ день за все християнство—Илинъ день бѣше утрѣ. . . „О, дано светъ Илия гръмъ да пуснѣше отъ небе, та на въгленъ да прѣвърнѣше цѣлата наша земля, за да не гледаме, какъ ни Турчинъ безчести сестритѣ и женитѣ, какъ ни безвѣрни поганци почернятъ вѣра и животъ!“ — стенѣше Беровския калаузинъ, па изведнажъ срѣдъ буковата стара гора на Руссенъ се дигна и кръвно понесе неговия дрезглъвъ мжжки гласъ: „Кара Илия бре, братко бре, дѣка си холамъ войводо, да ме чуешъ: гарвани черни се спуснаха, Илю, на християнско мѣсо!“

Тъй се викна—провикна Беровския жетварски калаузенъ, а гората му пое гласа, прѣдаде думитѣ му на усоитѣ, скалитѣ ги отгласяха, чукаритѣ ги прѣхвърляха и занесоха ги чакъ горѣ до полѣнката подъ „Черния камъкъ“, при тритѣ изворни пещери.

———

А въ това врѣме на полянката подъ „Черния камъкъ“, до изворнитѣ пещери на Русенската рѣчка, седѣше Илю войвода въ съсѣдство съ орлитѣ—и самъ орелъ. Свилъ вѣжди, извилъ ржка на халбокъ, той

обмисляше, какъ по-памѣтно да отпразднува деньтъ на своя гръмоносецъ — Свети Илия. Ето цѣлъ мѣсецъ се бѣ изминалъ, откакъ майка му бѣше гора зелена, булка му бѣ—пушка бойлийка, дѣчица му бѣха дребни куршуми, постелка му бѣ на гора листето, а възглавка—бѣлъ мраморъ камъкъ. И ето вече името му се носѣше по села и градове, въ колиби и конаци отъ Иринъ-Пиринъ чакъ до Шаръ.

— Бре Точе Пеливано, вземи Станкото твой, па идете долѣ, да видите, що е писокъ по тая Русенска гора!—каза по едно врѣме навжсения войвода, като се вслушваше.

Налѣгалитѣ не далечъ по моравата двама юнаци — мжже отъ Берово, другари на Кара Илия отъ дѣтинство—скочиха сега по повелята на своя войвода.

Ала тъкмо тукъ се чу изъ гората гласа на Цоне Протогера, що бѣше стража:

— Давранмаинъ! Кара Илия е тука!

— Да ми живѣе Кара Илия! — отзова се дрезгавъ гласъ изъ подъ скалитѣ: — а тука е Цеко войвода!

И се понесе остра свирня — хайдушка стрѣвна тревога.

Па наскачаха налѣгалитѣ подъ сѣнкитѣ Ильови момци: Точе Пеливано, съ братчето си Станко, веднага заеха пусия край своя войвода, а при тѣхъ изъ всички страни допълниха: Гьорги Гърнчаро, Зако Гьолче, Донче Русенецо и Сърбе Бъргътъ.

Войводата изправи своята лепа снага, тури ржка надъ очи, взрѣ се на долѣ и викна:

— Протогере бре, не е ли потера?

Протогера не отговори, но видѣше се той, какъ на коремъ пъпли по скалитѣ на долу.

И чу се дрезгавъ гласъ изъ долу:

— „Кръста ми, братя, ние сме! Иля войвода сакаме: прѣвара е голѣма долѣ у Шакиръ бегова чифликъ!“

— Ба, та побратима Цеко е! каза войводата;— хвала ти, Господи нашъ!

Но не успѣлъ бѣше той още да слѣзе до гората, когато издолу долѣтѣха ясно и отчетливо припѣви жални-милни на плачущи жени.

— Та що сме на Бога грѣшили, братя! — протегна ржцѣ Беровския жетварски калаузинъ, обграденъ отъ плачущитѣ жетварки.

А Илия мълкомъ прѣгжрна Цека войвода, пъкъ Стоименъ войвода, Петре Таската и Драгой Кърстевъ се братски ржкуваха съ Ильовитѣ харамии . . .

. . . . Нощьта настжпваше, Божия день минаваше надъ македонскитѣ черни планини и надъ македонскитѣ дважъ по черни теглила, когато калаузитѣ пакъ глухо поведоха своитѣ жетварки отъ „Черния камъкъ“ на долѣ, но не вече къмъ Пехчево, за да се оплачатъ на конака отъ золумитѣ на невѣрното куче — Шекиръ бега Не! — Двѣ войводи съ едно сърдце на два ума бѣха:—Цеко рѣче, да причакатъ и да отепатъ Шекиръ бега; а Кара Илия ржка махна и думи каза, — въ кулата да влѣзатъ, жетваркитѣ клѣти да избавятъ, па на шишъ да набичатъ кръвникътъ бегъ, богатството му да ограбятъ и кулата му на прахъ и пепель да сторятъ! — Що щатъ Християнитѣ у конакътъ турски? Калаузитѣ водѣха сега своитѣ жетварки по роднитѣ села—не въ Пехчево:—Християнитѣ по цѣло Малешевско бѣха вече намѣрили своя царь, който да ги пази и сжди, който да ги крѣпи и радва, като праведенъ старъ баща!

Тоя Малешевски царь бѣше Кара Илия: Ильо войвода го нарѣкоха момцитѣ — негови и на Цека войвода. Това стана зараньта на Илинъ денъ. Въ при зори изъ дълбоката пещера Кара Илия накара Протогера, та измъкнаха товаръ сейменски дрѣхи. Съ пѣсни се харамиитѣ прѣоблѣкоха, засмѣни се прѣвърнаха тѣ на царски хора, и когато Кара Илия се изправи прѣдъ тѣхъ съ все своя горда снага, стегнатъ като сжщъ царски бьолюкъ-башия: то Цеко войвода пръвъ наведе глава и глухо отъ сърдце дума каза — „боле си юнакъ, Илю,—бжди ни войвода! . . .“

* * *

Шакьир Бегу кула гради,
Цапарево Николино мори.
Мевметъ ага млеко бие,
Цапарево Николино мори.
Прилаіаа селцки пцета.
Тогаі викна Шакьир Бегу:
Іа назжрни Мевмет ага,
Щто си лаатъ селцки пцета?
— Отгор идат сеіменьето,
Сеіменьето Малешефски.—
— Ако дойдат, добре дошле,
Цапарево Николино мори.—
Дури дума издумале,
Дофтасаа сеіменьето,
Сеіменьето Малешефски,
Цапарево Николино мори.
Не са биле сеіменьето,
Сеіменьето Малешефски,
Туку биле аідутите,
Аідутите Малешефски
Со той Ильо воіевода,
Цапарево Николино мори.

(Народна пѣсень, слушана отъ *Коста Манчески* изъ *с. Берово*).

Тоската Мехмедъ отведе осемьтѣ отъ задържанитѣ и безмилостно обругани жетварки въ харемлика на Шекиръ бега: той още не мислѣше да ги отпусне! При него бѣ останала само красавицата невѣста Николина отъ Цапарево. Тя лежеше до нозетѣ му, безчувственна, съ издрани дрѣхи и съ безпомощно изложена за арнаутскитѣ сладострастни очи женска млѣчна снага.

Шекиръ бегъ смучеше кехлибара на своето нерге, отъ врѣме на врѣме пълнѣше чашка бистра ракия, изпиваше я и треперливо спираше пияно кървавитѣ си очи върху припадналата и разголена прѣдъ нозетѣ му клѣта—клѣтница Николина.

— Бего, Мелничкитѣ сеймени идатъ! — влѣзе понастръхналъ Мехмедъ ага.

— Ааа! — избѣли очи Шекиръ бегъ; — хаберъ

ще имъ е сторено отъ кауритѣ! Неджибъ бюлюкъ баша ми е старъ аркадашинъ: — Мехмедъ ага, изведи кауркитѣ да ги прѣсрѣщнатъ! Ха, олумъ, по-бърго.

И Мехмедъ ага излѣзе да посрѣщне сейменитѣ, а Шекиръ бегъ самъ стана, отвори едно долапче, извади женско сърмено джепкенче, па отиде, наведе се надъ примрѣлата Николина и я издигна.

Клѣтата Българка се опомни малко, но се оставяше да правятъ съ нея що щатъ. Тогасъ Шекиръ бегъ, като излеко пжшкаше, изнесе отъ долапа шарени чорапи, сърмени чехли, та съ сладострастна усмивка на уста, но не съ малко усилие, успѣ да понакити Николина и на край я отмѣсти до огнището.

Едва тукъ Николина дойде на пълно въ съзнание и се горко разплака. Бегътъ ѝ втикна въ ржцѣтѣ кафениче . . . домакиня ли мислѣше той да я прави? Българката се безумно разтрепера, блъсна съ все сила бега и скочи на нозѣ. Шекиръ бегъ побѣсня, но разсмѣнъ кръвнишки, пристжпи гърбомъ къмъ вратата и викна:

— Тако ми Бога, каурко, инатотъ ти е голѣмъ, ама ке ме сторишъ . . .

— Куче!—крѣсна Николина;—убий ме!—отсѣче тя и изведнажъ избѣли очи: — вратитѣ задъ Шекиръ бега се шумно блъснаха и на прага се изправиха . . .

Николина не ги позна; тя само почувствува, че това сж Християни, пратени неи на помощь отъ Бога-Христа;—това тя само почувствува, и съ единъ неземенъ писъкъ, бѣсна, забравена, тя се спусна и заби слабитѣ си нектѣ въ лицето на гнжсния си мжчитель.

Нещастна слаба жена! Тя си не вѣрваше на очитѣ: нозѣтѣ на Шакиръ бега се прѣкосиха сѣкашъ подъ нейната сила . . . Незабѣлѣзано отъ никого, нейния деверъ, Петъръ Таската, когото тя мислѣше да е опце затворенъ въ Цариградъ, като я зърна и позна, сниши се и впи се въ нозѣтѣ на Шекиръ бега . . .

Да, влѣзлитѣ не бѣха Малешефскитѣ сейменi, а — Ильовитѣ момци, все стрѣвни юнаци. Тѣ мълкомъ вързаха страшния бегъ. Илю войвода, който

само като ястребъ надъ пилци, слѣдѣше работата на юнацитѣ си, сега повеля даде, да отнесатъ и бега долѣ, при другитѣ вързани Арнаути, а съ други момци прѣтършува цѣлата кула, свлѣче долу три товара богатство, па въ тъмната изба на кулата рѣче огънь да накладятъ.

По лицата на Арнаутитѣ, по лицата на избавенитѣ жетварки, по треперящитѣ глави и на свлеченитѣ долу ханъмки отъ бегова харемъ, па и по лицата дори на самитѣ харамии личеше, че се готви сега тука нѣщо страшно, нѣщо небивало. Само мургавия образъ на Кара Илия, да, само лика на страшния Илю войвода оставаше свѣтълъ, тържественъ . . . о, той отпраздуваше именния си день, той празднуваше Илинъ день! Очитѣ му свѣткаха, а ето, отвори уста, па понесе се като гръмъ страшна повеля:

— Нека имъ въ огънь изгори и цѣлия невѣренъ родъ! Огънь, момци! Запалете кулата и отъ четиритѣ страни! Смърть на агарянитѣ!

На вече разяренъ, спусна се самъ войводата и изрѣза въжата, съ които бѣха вързани Арнаутитѣ и бега; послѣ съ ножа си имъ закжса дрѣхитѣ и мѣсата, съблѣче ги голи, както ги е майка раждала и тогасъ измжкна дългия си ятаганъ, подкара ги къмъ дълбокия зимникъ, прѣдъ вратата на който извжтрѣ вече пламтѣше буйния огънь, па — съ два замаха на ножа си Илю войвода направи страшенъ кръстъ на голитѣ плѣщи на бега и тоя се повали въ огъня вжтрѣ . . . Въ сжщата минута и съ сжщо такъвъ кръстъ на плѣщитѣ, отидоха при господаря си въ огъня и свирепитѣ тоски . . .

А кладитѣ по четиритѣ кьошета на мрачната Шекиръ бегова кула се разгориха, пламъцитѣ запъплиха по стенитѣ, влѣзоха въ прозорцитѣ, съединиха се съ огъня отъ вжтрѣ, та скоро се дигна ужасно пожарище, що настигаше облацитѣ въ небето.

И когато полдневното слънце бѣ запалило съ огненнитѣ си лжчи цѣлото небе, то подъ буковата

гора на Русенъ се дигна кромѣшенъ трѣсъкъ: съ ужасенъ гръмъ и екъ се събори Шекиръ беговата кула, та се дигна черъ облакъ отъ димъ и закри Божието слънце.

Въ мрака подъ тоя облакъ клѣтитѣ синове и дъщери на поробена Македония се още отдаваха на зловѣщо, на нечовѣчно опояване отъ едното и всесилно чувство на роба — отмжщение, безмилостно и до гробно отмжщение! Мжченичкитѣ жетварки — забравени и обливани отъ поройни сълзи — съ възторженни проклѣтии на уста мъкнѣха и хвърлѣха въ огъня и послѣднитѣ останки отъ Шекиръ бегова чифликъ. А мжжетѣ — хайдути, подъ огненния взоръ на своя мраченъ войвода, се вдаваха на грозна вакханалия: съ голи ятагани въ ржцѣ, тѣ кършаха нозѣ, блъскаха ножове, провикваха се безумно — играяха около грозния огънь страшното българско хайдушко хоро...

А облакъ гарвани зловѣщо се сгъстяваха надъ грозното пепелище; спущаха се до земи, издигаха се до синьото небе, въртѣха се като надъ мърша и грачаха, пищѣха, като да възвѣстяваха на кърваво измжчената българска рая грѣмкитѣ и не примирими думи на пророка — робъ:

Блаженъ кой мечътъ славенъ на дѣдитѣ
Побѣдоносно развърти
И за плачътъ израилевъ на вразитѣ
Стократно, люто отмжсти!
Въ домоветѣ имъ кой смърть внесе и пламъкъ;
Прѣзъ трупове си пжть пробий,
И хване младенцитѣ имъ и въ камъкъ
Жестокосърдно ги разбий!

. . . . . .

Тритѣ товара имане изъ кулата на Шекиръ бега се отнесе въ тритѣ пещери подъ „Черния камъкъ“, а отъ тамъ то се разнесе по бѣдното Малешевско, като носѣше на вредъ съ благословии и името на Иля войвода. Горския царь—баща отдавалъ всѣкиму споредъ нуждитѣ: кроткитѣ и добри Турци (ехъ много

ли сѫ такива?) той не задирялъ, но злитѣ—съ ножъ по главата! . . . А на Българитѣ — тѣмъ Илю билъ сѫщо божие крило: той е възвръщалъ на бащитѣ завлеченитѣ имъ въ хареми клѣти дъщери; на майкитѣ е повръщалъ отвлеченитѣ въ планинитѣ отъ разбойници за откупъ рожби; на сиромаситѣ повръщалъ откраденія отъ Турцитѣ добитъкъ или самъ купувалъ; дори момцитѣ и момитѣ на бѣднитѣ вдовици е нагледвалъ—прѣмена имъ е набавялъ, за свадба имъ е помагалъ и не рѣдко самъ прѣдрѣшенъ е въ село слизалъ и самъ сираци е вѣнчавалъ.

Царь—баща е билъ Илю войвода въ Малешевията. Него куршумъ не е хващалъ; него Турчинъ не е познавалъ; той билъ врѣдъ и нийдѣ—врѣдъ: ту като кюмюрджия въ сѫдилищата у Скопье, Кюстендилъ, Нишъ, само за да праща послѣ хаберъ на каймакамитѣ, че той се е при тѣхъ давосвалъ, колкото да го видятъ;—ту пъкъ, като хищенъ мъститель на турскитѣ золуми, е лѣтялъ отъ Доспатъ до Пиринъ и Шаръ съ блѣскавична бързина.

И царувалъ той 11 години; единадесеть поколения мѫже сѫ възземали правда и юначество отъ него.

Па съ трепетна мълва оживѣвали села и градове по цѣла Македония: „на . . . . . срѣдъ Пиринъ Илю е развѣлъ кървавъ байракъ и на байрака лъвъ зашилъ, защото царство щѣлъ да прави, българско царство!“ . . .

. . . . . .

О, тъмни години на вчерашното славно минало, въскръснѣте вие въ нашитѣ сърдца! Македонци! намѣрете това знаме на Илю войвода, що се е години наредъ развѣвало на връхъ Иринъ Пиринъ! Намѣрете го: — то е първото българско знаме отъ ново врѣме и—вий сте издигнали това знаме! Илю войвода е горския откликъ на Братия Миладинови: — това сѫ трижгалния камъкъ на българската свобода, на българското бѫдаще!

Или, може би, това знаме Илю е отнесълъ съ

себе, кога е отърчалъ на бойната тржба, прозвучала въ ржцѣтѣ на Раковски надъ Бѣлградската крѣпость? Или той е носилъ и отнесълъ това знаме тамъ, при общобългарскитѣ юнаци въ Ромжния, та съ него ги е той послѣ водилъ по Стара планина?

Кждѣ е това знаме?

90 годишния старецъ въ Кюстендилъ, Илю войвода, прѣзъ 1895 та година, туку прѣдъ смъртьта си, нищо не е говорилъ за това си знаме, като е гледалъ новитѣ знамена и новитѣ млади войводи на България. Той само съ сълзи е благословилъ четата, що послѣ прѣвзе Мелникъ, па спокоенъ си отишълъ дома . . . за да не стане вече.

Войводата—герой прѣзъ петдесеть години, който отъ Кара Илия е станалъ Илю Малешевски ; отъ Илю Малешевски;—български легионеръ въ Сърбия, послѣ български революционеръ—хжшъ въ Ромжния и отъ тамъ великъ всебългарски Илю войвода, царь на Стара планина, на Рила и Родопи, на Пиринъ, Шаръ, че до Бѣласица,—тоя герой е билъ вече прѣживѣлъ да види юначествата на Българитѣ въ Бузлуджа и Милинъ камъкъ, въ Панагюрище и Клисура, на Шипка и на Сливница . . . Видѣлъ той Освободена България, билъ на Санъ Стефано, Султанътъ го е самъ отличилъ като юнакъ—баща на най-юнацитѣ Българи . . . Да, тоя великъ юнакъ на 90 годишна възрасть е прѣпратилъ въ Македония геройскитѣ чети на Мутафова и Начева . . . Какъ? Нима той въ създадената тая блѣскава история е можалъ да помни и да ни каже нѣщо за своето знаменце—първо българско знаме—що е развѣлъ още прѣди петдесеть години на връхъ Пиринъ?

Нему слава и честь вовѣки вѣковъ! И поклонъ на скромня му гробъ въ Кюстендилъ!

СПИРО ЦЪРНЕ

I.

Въ 1879 година,—веднага съ възстановяването слѣдъ войната Султанската власть прѣко Струма и Вардаръ, че до Шаръ и Пиндъ, — въ Прилѣпъ се прочу за пръвъ бабаитинъ Кючюкъ Сюлейманъ.

Кючюкъ Сюлейманъ бѣше възнисъкъ, плѣщестъ, русъ човѣкъ съ сиви котешки очи. Тогава той тукущо бѣ навършилъ 28-та си годишна възрасть. Отъ двайсетата си година той билъ почналъ да се „удря“ съ първитѣ бабаити въ турската махла у Прилѣпъ. Дълго се той мѣрилъ съ старитѣ бабаити; билъ лютъ, като тигъръ; ножоветѣ играяли въ ржцѣтѣ му като орлови нокти. И когато слѣдъ войната съ „московцитѣ“ много отъ старитѣ бабаити отишли и не се върнали, то най-върлъ и най-силенъ бабаитинъ въ цѣлъ Прилѣпъ останалъ Кючюкъ Сюлейманъ.

Рѣдко нѣкой турски бабаитинъ отъ Прилѣпа или отъ другадѣ е можалъ спокойно да мине прѣзъ сарачската чаршия. Кючюкъ Сюлейманъ билъ сарачъ, работѣлъ при стариятъ си баща, и винаги е имало що да драпци гърлото му, за да се изкашли най-бабаитски и да се изплюе въ самитѣ нозѣ на всѣки по-юначенъ минувачъ. Ако минувача не е билъ бабаитинъ, то—отминавалъ мирно; а ако е билъ бабаитинъ, — спиралъ сепнатъ и, като прѣдизвиканъ отъ Кючюкъ Сюлеймана, изкашлювалъ се и той, изпъчвалъ гърди срѣщу злия сарачъ и турялъ ржка на поясъ. Тогасъ Кючюкъ Сюлейманъ изкачалъ на пѫтя, запършвалъ ржцѣ и се почвало бабаитско „удряне“— плѣсници, юмруци, борене, душене и на край, при

равни сили—което рѣдко се е случвало, защото Кючюкъ Сюлейманъ билъ много силенъ — „удрянето“ идвало до ножове, че и до кобури. Това, разбира се, се е свършвало съ помирение и побратимяване на „разлютенитѣ бабаити“ въ конака и то често отъ самия каймакаминъ, който, като всички турски голѣмци, не е можалъ да не благоговѣе прѣдъ „бабаититѣ“.

Така лека полека Кючюкъ Сюлейманъ сандърдисалъ всичкитѣ Прилѣпски бабаити, та на край разпусналъ поясъ и зашеталъ дору по българската махла да ашиклова млади българчета. Сплашили се Българитѣ отъ дързостьта на тоя силенъ бабаитинъ: вече отъ години тѣ, Българитѣ, не сж били виждали въ своята махла турски бабаитинъ,—прѣди войната всичкитѣ тѣхъ е билъ сандърдисалъ славниятъ прилѣпчанецъ Диме Чакра, що сега още се маялъ по България да сбира чета, че да излѣзе войвода. — И свили се отъ Кючюкъ Сюлейманъ страхъ всички Прилѣпчанци, а Кючюкъ Сюлейманъ все по разпущалъ поясъ —той съ други турски хаймани зачестилъ твърдѣ много въ българската махла.

* * *

Бѣше лунна нощь срѣщу Връбница. Мрачна и тъжна тишина владѣеше у българската махла въ Прилѣпъ. Уви, не страстната недѣля правѣше клетитѣ Християни тукъ тъй свити; не отъ умиление по страданията на Бога Христа бѣше имъ махлата тъй мрачна и тъжна!

Прилѣпчани не можиха тази година да прѣкаратъ грѣхоопростителнитѣ великденски пости въ смирение и молитви.

Повилнѣлитѣ безвѣрници—бабаити бѣха имъ осквернили канонъ и вѣра, нрави и народно име . . .

Луната още не бѣше се издигнала въ яснотѣ небе, когато по кривулнитѣ тѣсни улички се понесѣ

пиянски глъчъ и псувни:—това бѣха двоица, обржжени отъ глава до пети, Турци, съ накрѣхнати надъ вѣжди фесове, съ прѣхвърлени на рамо кадифени елеци, съ обвиснали на напрѣдъ силяхлъци, съ разлюлени дънести чохени чашжри, изписини съ гайтани, съ разпуснати крачули . . . .

Тѣ надигаха шише съ ракия, пияха, кашляха, кикотѣха се и се взираха, дебнѣха, па се втурваха, като бѣсни, на всѣка мѣрнала се нейдѣ сѣнка.

Въ това врѣме единъ прѣгърбенъ човѣкъ, задѣнатъ съ пъленъ чувалъ, бѣше забързалъ край сѣнката на кжщята: — съ глухи чести стжпки той вече наближаваше дома на Дабничанеца, сега Прилѣпски воденичарь, Илия Голѣмджия.

Неизвѣстниятъ този човѣкъ, наистина, вървѣше подъ сѣнкитѣ, като да се пазѣше, да го не види нѣкой, но той се не озърташе, като страхливецъ, не се прѣвиваше, не се огъваше, стжпваше съ бърза равномѣрность, и когато чу още отъ далечъ иззадъ себе си да го наближаватъ двоица хора съ тичане, то той само си усили стжпкитѣ, сѣкашъ машинално, но не се извърна ни веднажъ да погледне, кои бѣха тия, що го гонѣха. И ако затирилитѣ се двоица хора не бѣха го завикали, то изглеждаше, като че тѣ можаха да го хванатъ ненадѣйно. Не се знае, да ли това бѣше възможно, но—затирилитѣ се двоица хора, щомъ го понаближиха, не чакаха да се хвърлятъ върху му, ами, безъ да мислятъ, какъвъ човѣкъ ще срѣщнатъ, извикаха му бабаитски:

— Дуръ, бре кауръ!

И . . . стана нѣщо чудно: чувалътъ отъ гърба на свития човѣкъ изведнажъ профуча надъ главата му, па се повали, като камъкъ, прѣдъ нозѣтѣ на едного отъ двамината търчащи Турци и го обърка въ стжпкитѣ му, та само една отъ тѣхъ настигна „каура“. А тоя сѣкашъ изведнажъ се дигна на задни нозѣ, като коза,—неочаквано разпусна високъ бой на горѣ, па съ мжжка дѣсница дигна още по-високо свѣтълъ

ятаганъ и халоса съ гърбътъ на ножа си тъй силно Турчина по главата, че тоя се повали, като закланъ.

— Бре кяфиръ кауръ!—ревна тукъ спънатия и останалъ назадъ Турчинъ: — давранма, я ти идамъ, Кючюкъ Сюлейманъ!

И въ единъ мигъ блѣсна срѣдъ мрака искра: удариха се тежкитѣ ножове на двамина мжже, що личеше, бѣха научени да играятъ съ ятаганитѣ си така, както Едирненскитѣ кьочечки съ свойте зилове... Втори ударъ послѣдва и пакъ блѣснаха, като запалени, стоманенитѣ ножове. Кючукъ Сюлейманъ сега зѣрна, че врагътъ му бѣше единъ не високъ съ тънки мустачки младъ Българинъ, съ накривено калпаче надъ сбрани като черни гайтани вѣжди, подъ които свѣткаха двѣ очи, като два живи въглена.

— Бре сербезъ кауръ! — изръмжа прѣзъ зжби Кючюкъ Сюлейманъ, като се поотгегли пакъ; — машала, юнакъ си билъ, дръжъ се да те видамъ!—и като фурия се хвърли пакъ надъ неизвѣстното Българче.

Хвърли се Кючюкъ Сюлейманъ, па и самъ не усѣти, какъ му отскочи отъ удара жилавия кауринъ: нѣщо страшно стана за страшния турски бабаитинъ, —ножътъ висна отъ ржката му, тежчина нѣкаква му отмали дѣсницата, той грабна своя ножъ съ лѣва ржка, но тукъ оглушително звънна... прѣчупени половини ножове се повалиха по камънитѣ на калдаръма... И зритель нѣкой тукъ би чулъ тогава българско яростно израмжаване и българска горда рѣчь:

— Куче невѣрно, дръжъ сега да се помѣримъ!

И притиснаха се двѣ желѣзни гърди, закършиха се и се зачупиха коститѣ на двама страшни мжже.

— Де бре бабаитино!—шипѣше прѣзъ зжби лютия младъ Българинъ; —сакамъ да те видя: я съмъ ти ортакотъ Спиро Качжрмаджия! Ха, дръжи се сега!

— Видамъ те, кяфиръ кауръ! — задави се Кючюкъ Сюлейманъ; — ж-ж-ж, видамъ те, що си църнъ, као църнъ дяволъ... ама... чеаакай: ще ти я изпиямъ кърфчицата!—ръмжеше страшния Турчинъ, но

сила му вече не оставаше, широкитѣ му гърди се прѣгъваха . . . .

— Моли се на Мухамеда, куче, моли! — крѣсна съ все сила лепиятъ юнакъ Българинъ, па съ едно страшно изпъшкване двамата всесилни мжже бавно се повалиха на земята . . .

— Ж-ж-ж. . . ярдъмъ, динъ ислямъ![1]) — вопия най-послѣ съкрушения подъ тежкото като чугунъ коляно на Българина страшенъ Кючюкъ Сюлейманъ.

Но глуха и тъжна, мрачна и нѣма бѣше цѣлата християнска махла. И страшно, и безмилостно се носѣха въ нощната тишина тжпитѣ юмручни удари и ританици надъ повалениа Турчинъ. Още малко и той почна съ все свое бабаитско гърло да реве, както реве човѣкъ-поплювко, кога види ножа, съ който ще го колятъ. Ревеше Кючюкъ Сюлейманъ, биеше безъ спиръ лютия юнакъ Българинъ, нѣмѣеше българската махла, а гледаха отъ небето оплашени и самитѣ божии звѣздички. И когато най-послѣ се освѣсти и другия Гурчинъ съ разцѣпената глава, та оплашенъ почна да реве и той, то страшния юнакъ Българинъ се опомни въ лютината си, счепкэ Кючюкъ Сюлейманъ за коситѣ, завлече го при другия Турчинъ, струпа ги на едно, отиде послѣ та извади отъ захвърления си чувалъ, що бѣше пълненъ съ елпезета тютюнъ, едно въже. повърна се, па свърза двамата Турци на едно, и ги повлече, като лешове . . . Нѣмъ, мраченъ, страшенъ отнесе юнакътъ мжжъ набититѣ до смърть турски бабаити долу при чешмата, остави ги тамъ, па се повърна, нарами си пакъ чувала, прибра изчупенитѣ ножове и.....

И си влѣзе въ кжщи—въ кжщата на воденичара Дабничанецъ Илия Голѣмджия, защото . . .

Защото тоя юнакъ Българинъ бѣше Спиро Църне, синътъ на Илия Голѣмджия, нѣкогашния кундураджийски чиракъ, послѣ воденичаръ при баща си, а сега опасенъ скитникъ, качжрмаджия (контрабандистъ) на тютюнъ.

---

[1]) Ж-ж-ж помощъ, правовѣрни!

II.

Страшната мълва по еснафи и градски клюкари едно врѣме, когато въ скрититѣ Стамболски сараи лѣкаритѣ на изгнилото турско царство изрѣзаха жилитѣ на добрия Султанъ Азиса,—тази страшна мълва едно врѣме на̀ да ли се е носила отъ еснафитѣ и клюкаритѣ по цѣлата Османска империя по бърже и поплахо, отколкото се понесе по цѣлъ Прилѣпъ мълвата за страшното опозоряване на прѣхваления и непобѣдимъ бабаитинъ Кючюкъ Сюлеймань. Единъ незнаенъ кауръ самъ-саминичъкъ е навилъ на двама правовѣрни бабаити и билъ ги, и мачкалъ ги, и мешинилъ ги, дордѣ се муле отъ поене върне . . . Чудо небивало! Умъ да ви го не побере, око да ви го не хване: Кючюкъ Сюлеймана да биятъ и то . . .

Но кой бѣше тоя кауринъ?

Още въ тъмни зори, щомъ мълвата се понесе по турски одаи и кафенета, кривнаха глави всички юначни Турци, па умислени и мрачни, като да бѣше се дигнала надъ царството имъ пакъ некоя ужасна хала, се заредиха да сноватъ къмъ тамъ—въ бабаитската одая, кждѣто Кючюкъ Сюлеймань лежеше съ другия бабитинъ—бъхтани отъ Църнето — лежеше и сключилъ бѣше язикъ, та не продумваше никому нищо, а само излеко ръмжеше, като на себе си:

„Сфинско ке іадамъ, ако го не отепамъ тоа кауринъ!“

Редѣха се — влизаха и излизаха — огриженитѣ кабадаии, кълчеха дънести потури, люлѣяха голѣмитѣ пюскюли на накрѣхнатитѣ си високи фесове, а кипѣше въ душата имъ жажда за мъсть. за кръвь — каурска кръвь.

Само единъ човѣкъ се неотмѣстваше отъ възглавето на Кючюкъ Сюлеймана:—Мурадъ Дервентли, старъ качърмаджия на тютюнъ, зълъ бабаитинъ, що бѣ далъ прѣднина на Кючюкъ Сюлеймана, защото повече живѣеше по гори и села, като бѣсенъ кесиджия,

та се не задѣваше въ юнашествата на градскитѣ бабаити. Той гаче бѣше нѣщо подушилъ: единъ той, Мурадъ Дервентли, можеше да знае, какви делии има срѣдъ кауритѣ, и кой отъ тѣхъ може да излѣзе на Кючюкъ Сюлеймана. Той мислѣше: „дерменджийския чапкѫнинъ е—онъ е, Спиро: още лани ме онъ слиса, коа со една ржка дигна денкотъ тютюнъ, що се бѣ намокрилъ . . . Я я я, домузъ ерифъ[1]), язъкъ оти не е отъ ислямъ, юнакъ е, ама . . . .“ — И мислеше още Мурадъ Дервентли: „Онъ е. На своя глава сака да я кара, па се дърпна: не ке да ни е ортакъ. Хе, бре, кяфиръ кауръ, що ти чини тебе глàа!“

И като се наведе Мурадъ до ухото на Кючюкъ Сюлеймана, когато бѣха останали на самѣ, каза му:

— „Не крий, онъ е, Дерменджийския чапкѫнинъ, Спиро Църне, ха?

Кючюкъ Сюлейманъ трепна, като боднатъ, па изведнажъ избѣли той страшно очи, стисна зжби, шипѣше като змия, па промълви:

— Мурадъ аа, сакамъ да мълчишъ: я ке си го отепамъ тоа кауръ . . . со моя ржка ке си го отепамъ, али нека ми име не чуешъ! И ке ойдамъ со тебе: вситѣ каурчина отъ Прилѣпа единъ по единъ ке носамъ по гори, да си ги учамъ со даре на кьочекъ... ж-ж-жхъ!—и люшна глава злия Турчинъ отъ болки и ярость.

На Дервентлия сѣкашъ само това му и трѣбваше; той веднага излѣзе и се запжти за къмъ сарачската чаршия. Въ главата му се въртѣха най мъстителни мисли. Неговитѣ грижи бѣха голѣми. Старъ качърмаджия на тютюнъ, той бѣше устроилъ цѣла банда отъ смѣли хора, които му вършеха работа по-вече отъ бабаитлжкъ, а той самъ трупаше паритѣ и пазарѣше вече единъ чифликъ, кждѣто гласѣше да дигне и кула. Това Дервентлиятъ Мурадъ имаше да постигне само съ юначеството си. Ала лѣтоска бандата му се бѣше

---

[1]) Свиня човѣкъ.

разтурила. Кючюкъ Сюлейманъ се бѣше затирилъ по едно красиво каурче—момче, хваналъ го бѣ и държа го затворенъ два дни въ една одая, па—ето, тукъ го досѣтили кауритѣ, оплакали се на хьокюмата и взели момчето. Кючюкъ Сюлюманъ тогасъ побѣсня и биеше дѣ кого срѣщне отъ кауритѣ, па една нощь . . .

Дервентлиятъ Мурадъ сега мислѣше, че бѣ злѣ сторилъ, като бѣше прибралъ между бабаититѣ и дерменджийския хаймана—Спиро Църне. Тоя лѣтосъ теглилъ на Кючюкъ Сюлеймана куршумъ, когато този безпричина една нощь налѣгналъ да бие единъ старъ кауринъ. Отъ тогасъ Спиро Църне се бѣше отдѣлилъ отъ Мурадовата тайфа качърмаджие, заработилъ бѣше на своя нога, имаше вече своя тайфа все отъ каури, па вършеше голѣма работа.

Хьокюмата бе кьоравъ, какъвто си е той и въ Битоля, па и въ Солуна, та че какъвто си е той кьоравъ и въ Стамболъ. Дервентлиятъ Мурадъ си мислѣше: качърмаджийството не е като нѣщо друго; хьокюматъ тукъ на ярджмъ не иде, защото кой ли не е качърмаджия,—такива сж и всички Мюсюлмани, и всички каури; ако рѣче хьокюмата да земе нечия страна, може да дойде до уранъ урана, а тогасъ—тогасъ кауритѣ сж много, пъкъ ако се намѣси низамътъ то и каури, и Мюслюмани ще идатъ въ занданитѣ, и не че зло ще го пати Мурада, ами събраното му богатство ще влѣзе въ бейски джебове, биръ да е бабаитъ.

Съ тия мисли Дервентлиятъ Мурадъ достигна до Сарачскитѣ дюгени. Той бѣше нагласилъ, ако се може, да придума бабаити Турци да излѣзатъ на гезгинъ по Сухогоре и Мориево, па да посплашатъ кауритѣ, та че и—ако срѣщнатъ на нѣкждѣ качърмаджиитѣ каури на чело съ Църнета, то да ги прѣчукатъ безъ шумъ.

Тежко и гордо крачеше високиятъ и пълненъ Дервентлия: чашъритѣ му отъ синьо сукно свѣтѣха; на широкия му шаренъ поясъ отъ прѣдъ лъщѣха се-

дефенитѣ дръжки на кобуритѣ и ножа му; на гърдитѣ му се прѣплитаха срѣбърния ланецъ отъ шесть връви, прѣхвърленъ прѣзъ шия; въ ржката му кждѣше дебела цигара на дважъ по-дебело кехлибарено цигаре.

Тъкмо тукъ, изъ срѣщната страна на сарачската чаршия се зададе човѣкъ,—да рѣчешъ бабаитинъ, не бѣ, защото едва ли имаше 22 годишенъ; да рѣчешъ кауръ — и на това не мѣзаше, защото пъкъ бѣше облѣченъ като едирненски кабадаисж въ гайтантанлия сивъ елекъ и джапкенлия потури—форма, която Дервентлиятъ бѣ виждалъ само у каурски горски хайдуци по Сакаръ Баиръ та че и по Малешевско.

Дервентлиятъ слисано спрѣ и страшенъ се втренчи къмъ странно облѣченията младъ човѣкъ, който идѣше на срѣща му. По едно врѣме и тоя сѣкашъ спрѣ очи на стария бабаитъ качърмаджия, па вървѣше и не дигаше очи отъ него.

Дервентлиятъ избѣли страшни очи, спрѣ и сѣкашъ инстинктивно почна да запършва косматитѣ си ржцѣ за борба. Идящия на срѣща му младежь, щомъ видя тия приготовления, сжщо спрѣ, извъртѣ искрови малки черни очи, па сне гайтанлията си елекъ отъ широкитѣ си плѣщи и си го замѣтна прѣзъ рамо.

— Хаймана Църне,—крѣсна Дервентлиятъ срѣщу Спиро Църне, защото странно облѣченията момъкъ бѣше познатиятъ ни вече юнакъ Българинъ—контрабандистъ на тютюнъ; — сакамъ да се помѣриме, това не ти е сега нощь, та као хайдукъ да се удряшъ со първи пехливане! — отсѣче той.

— Не съмъ се удрялъ, като хайдукъ, Дервентли баба, за то се и не криямъ: яла ми да видишъ, кого майка е по-вече сукала! — изръмжа Църне и . . .

И двамата мжже се втурнаха единъ врѣзъ другъ съ страшно стиснати пѣсници.

Веднага улицата се прѣпълни съ намржщени и жълтолики сарачи — по-вече Турци. Тѣ всички проточиха вратове, неволно наближаваха „ударилитѣ“ се

мжже, но никой не пристжпваше да се намѣси, защото това би било обидно за славния старъ бабаитинъ—Мурадъ Дервентлия. Пъкъ и нѣмаше защо да се намисатъ: никому не можеше да текне, че сухото жилаво каурче, надъ което се сипѣха голѣмитѣ космати Мурадови юмруци, като боздугани,—че това 22 годишно момче, ще устои баре една минута срѣщу едрия старъ бабаитинъ.

Но то се държеше, — Църне се държеше. Той отначало се огъваше, като вейка, отъ всѣки тежъкъ ударъ на едрия Турчинъ; но колкото по се сипѣха ударитѣ, толкосъ по се разпжхтѣваше Дервентлиятъ, толкосъ по-вече се мжчеше той да вчепка въ жилавитѣ си ржцѣ младиятъ дяволъ кауринъ, който пъкъ сѣкашъ тепърва се разпалваше, отскачаше като змия и все по често махаше жилавитѣ си и пъргави ржцѣ, биеше — сѣкашъ пънъ сѣчеше — все на едно мѣсто Турчина: не по главата, не и по гърдитѣ, а отъ двѣтѣ страни подъ ключа на раменѣтѣ . . . За единъ мигъ— когато ржцѣтѣ на двамата мжже сновѣха по бърже отъ сновалки на станъ—за единъ мигъ настана ужасно колебание: всѣки чувствуваше, че тоя мигъ рѣшава тъй или инакъ участьта на кжяка младъ кауръ, защото . . . защото Турцитѣ сарачи вече и безъ туй яростно треперѣха . . . Тѣ щѣха да се впуснатъ веднага върху смѣлия безуменъ Българинъ: — не само единъ Дервентлиятъ отъ Прилѣпскитѣ бабаити допущаше, кой кауринъ е осрамилъ любимеца на бейоветѣ, Кючюкъ Сюлеймана! . . . Ето защо цѣлата стекла се навалица настръхна прѣзъ момента на колебанието: всички неволно почнаха да се тласкатъ къмъ бѣсно биящитѣ се мжже. Но Църне не видѣше нищо: неговътъ бой като да нарастна или пъкъ Мурадъ се бѣше поснишилъ отъ честитѣ му удари подъ раменетѣ; лицето на Църне почна да лъщи; чернитѣ му гъсти вежди подъ широкото набръчкано чело почнаха да потръпнуватъ и да се разпущатъ, като че гнѣвътъ му минаваше; само малкитѣ му искрови

черни очи почнаха да играятъ, като два черни дяманта . . . Да, Църне сѣкашъ се развеселяваше . . . . И имаше, може би, защо: Дервентлиятъ вече все по бавно слагаше своитѣ юмруци, а и дважъ си прѣпъна нозѣтѣ отъ умора, па почна несъзнателно да се дърпа назадъ . . .

Сарачитѣ почнаха да ръмжатъ. Но удивлението бѣше у всички, та сѣкашъ никой още не се сѣщаше, да пристжпи къмъ дѣло — да помогне на любимия старъ бабаитинъ, славата на Мюсюлманството въ цѣлия край, Мурада Дервентлиятъ. Ала тъкмо тукъ едно петнайсеть годишно Турче се запали сѣкашъ, изпсува и, прѣди да го усети нѣкой, пръпна—провръ се между нозѣтѣ на Църне . . . Стана нѣщо страшно: младиятъ Българинъ изведнажъ се прѣобрази на ужасенъ врагъ, изръмжа той като звѣръ, ритна та отхвърли хе, далечъ Турчето, па подскочи и се хвърли съ такъвъ тежъкъ юмрукъ вече право върху слѣпото око на Дервентлията, щото тоя се полюлѣ и се завали съ цѣлата своя грамадна снага като прѣсечено дърво. И

Изведнажъ се дигнаха въ въздуха жилавитѣ ржцѣ на нѣколко десятки сарачи.

— Тутунъ бре!—се изтръгна изъ устата на посраменитѣ и зли Турци.

Па впуснаха се тѣ върху непобѣдимия Църне ; впуснаха се, както се орли впущатъ на мърша, ала посрѣщна ги Църне, както вълкъ посрѣща кучета.

Почна се ужасно блъскане, реване, псуване; едни падаха съ кърви въ устата, други се прѣскундваха и пакъ ставаха.

А Спиро Църне биеше, като яката псуваше все що е мило на невѣрницитѣ, па най-послѣ, блѣдъ, отслабналъ, разтреперенъ, той разблъска разяренитѣ Турци и се опита да търти на бѣгъ. Уви, кжсно бѣше: отъ всички страни се стичаха дѣ що имаше Турци

околовръсть, а Българитѣ, като виждаха какъвъ край зема работата, плахо и съ свити язици се крияха. Неравната борба взе безславенъ край: падна Църне о земи подъ ударитѣ на тълпата разярени Турци; падна Църне, но гъкъ не рѣче, не ревà като Кючюкъ Сюлеймана .... А Турцитѣ удрѣха, ритаха, дордѣто . . .

Дордѣто освѣстениятъ Дервентлия, като зѣрна, що става, скръцна зжби и викна:

— Динкардашларъ! — риджа, живъ ми го оставете! Сакамъ со Кючюкъ Сюлеймана да си го хватиме и да му хвърлимъ каурскитѣ мѣса на кучинята: — онъ, тоа кжякъ кауръ е тепалъ сноци и Кючюкъ Сюлеймана!

— Брееей!—поразиха се всички сарачи, които до сноци считаха Кючюкъ Сюлеймана за непобѣдимъ.

И оставиха Църня, прострѣнъ на земята и безчувственъ.

А слѣдъ малко, отъ къмъ българската махла, се зададе стара жена въ черна прѣбрадка; тя се съ гласъ прѣпѣваше и прѣзъ плачътъ си люто кълнѣше, като редѣше: „Божне ле Вишний! На мѣсто мжжка рожба, да съмъ каменъ родила! На мѣсто синъ да добия, да съмъ се жива изгорила! Боже, що сме ти ние, Християне, согрѣшили, та проклѣти поганци“ . . .

— Не плачи, бабо,—прѣсрѣпна я единъ старъ и лютъ Турчинъ та й се изсмѣ подъ носъ, — юнакъ синъ си родила, ама хичъ да си го не раждала, не е той за рая . . . ха, ха, ха!

— И не ще ви е той рая!—каза нѣкой до самия Турчинъ, па бързо отмина и отърча при безчувственния Църне.

Тоя Българинъ бѣше червеновратъ, окжсанъ, но твърдѣ свитъ, гаче се прѣструваше на по-вече старъ, отколкото бѣше.

Майката и непознатиятъ този Българинъ дигнаха Църне и го отведоха дома му.

III.

Съ всѣко ново лѣто слѣдъ освобождението на България положението на Българитѣ въ Македония и Одринско ставаше все по-несносно. Видѣйки Турцитѣ, че тѣхното царство и тукъ, въ Македония и Одринско, ще се свърши день по-рано или день по-късно, удрѣха на развратъ, кражби и убийство.

Въ Прилѣпъ, слѣдъ бабаитствата и побоитѣ между Спиро Църне и Кючукъ Сюлеймана, Турцитѣ все по се разбѣсняваха.

Кючюкъ Сюлейманъ дирѣше на всѣка стѫпка да убие Спира Църне Харно, ама ялъ бѣше попарата отъ Спира, та му се боеше. Веднажъ се начакали на „Шарена Чешма“, и Кючюкъ Сюлейманъ се хвърлилъ на Спира, туку тоя вече ни далъ, ни зелъ,—измѫкналъ ятагана и се пусналъ на К. Сюлеймана, та той само съ бѣгъ се куртулисалъ отъ ножа Спировъ.

Това осрамило ептенъ Кючюкъ Сюлейманъ, та той се сторилъ „качакъ“, а другитѣ Турци почнали явно да слѣдятъ Спира, за да го убиятъ. Единъ недѣленъ день при беклемето на Хаджи Огняна излѣзалъ на Спира царския ясакчия—бабаитъ и ужъ щѣлъ да го прѣтърси, пъкъ то, щомъ го понаближилъ, хваналъ се за кобуритѣ си—искалъ да гръмне на Спира. Но и Спиро не спѣлъ: съ единъ скокъ юнака счепкалъ ржцѣтѣ на бабаитина Турчинъ, хвърлилъ му кобуритѣ хе, далечъ, свилъ го за гушата, повалилъ го на земята и щѣлъ съ два пръста да го удуши, ако не билъ отърчалъ да го моли Наумче съ други още на близо Българи.

Така за Спира вече нѣмало животъ въ Прилѣпа. А едновръменно и золумитѣ на Кючюкъ Сюлюмана растѣли. Тоя все още се вртѣлъ скритомъ въ града, хващалъ момчета Българчета и докато не земалъ откупъ, то не ги пущалъ. Българскитѣ първенци се оплакали на конака и чакъ тогасъ Кючюкъ Сюлюманъ вече явно излѣзалъ съ Мурадъ Дервентли и още съ

единъ бабаитъ по Мориево, като непокоренъ на цар ството кеседжия.

Отъ всичко туй Спиро Църне все пó се разлютвалъ. Страшния юнакъ Българинъ вече виждалъ, че за братята му Християни не ще има животъ въ тази клѣта македонска земя. И ето идва единъ день отъ с. Леница единъ старецъ, дири максусъ Църнето, когото познавалъ само по юнашката му слава, па намира го и съ плачъ го моли, — „да пойди въ село да му изтреби оде търнъ, що му безчестилъ керка му“. . . И тукъ за пръвъ пѫть Спиро Църне дига чета отъ вѣрни мѫже: Петре Шанделъ, Ицо Бале (Сурле), Арсо отъ с. Ореховдолъ и още троица други, па — излиза.

Като гръмъ се пониса по цѣла каза появяването на Църне войвода. Отдъхнали си клѣтитѣ Християни, а настръхнали злитѣ Турци. Пъкъ и самъ Спиро не е мислилъ да се крие: щомъ отепалъ Ленищанския зълъ полякъ, за да избави селянитѣ отъ прѣслѣдване, той ги изпратилъ на конака въ Прилѣпъ да кажатъ: „Спиро Църне войвода ни отепа полякътъ и тръгна да бие Ючюкъ Сюлеймана“.

Отъ тукъ почва славата на Спира Църне войвода—слава велика, която се оповѣсти на българския свѣтъ: „Македонски Гарибалди“ биде наречанъ Спиро Църне отъ честнитѣ тогава синове на Македония!

Много пѫти Спиро се е срѣщалъ съ люта потера отъ Турци, не малко юнаци е губилъ, не веднажъ е падалъ и самъ раненъ, но права е приказката, че велика и непобѣдима е народната любовь: Спиро Църне е намиралъ все нови и по-нови юнаци за своята чета, а когато е и самъ падалъ раненъ, то народа го е окривалъ отъ Турцитѣ и опазвалъ го е отъ зло така, както само Богъ може да окрие и опази човѣка.

Спиро Църне не билъ опърничавъ, винопиецъ, самохвалко и себелюбецъ, като много други харамии. Той е ходилъ и съ други войводи, като не е дирилъ първенство; а за четата си е билъ винаги готовъ да сложи главата. Само едно е имало у Църне, което го

прави по-великъ отъ другитѣ: той прѣзиралъ Турцитѣ, подигравалъ се съ тѣхъ и досущъ нехаялъ за главата си, сжщо като Илю войвода. Веднажъ, кога ходѣлъ съ Слави войвода по Велешкитѣ села, свършили имъ се фишецитѣ и ей ти Черне, облѣкалъ се въ селски дрѣхи и слѣзалъ—не другадѣ, ами въ сами Прилѣпъ, кждѣто го познавали и малкитѣ дѣца! На зараньта прѣхвърлилъ човѣка единъ сърпъ на шия, па тръгналъ изъ града: ходилъ, та разгледалъ конака, по чаршията сновалъ, явно фишеци си купувалъ, още отъ далечъ поздравлявалъ съгражданитѣ си, смѣялъ имъ се, като ги гледалъ да прѣхапватъ устни, па си отишълъ дома си, обръжилъ се отъ глава до пети, и тъкмо да излѣзе, ей ти потера: рухнали да го дирятъ всички Турци! И дирили го тѣ, псували, канили се, кжщата цѣла прѣтършували, насмало щѣли да я запалятъ . . . Но нѣмало го Спира, нѣмало го, джанъмъ! Никой не се сѣтилъ да дигне глава и да се взрѣ въ клонетѣ на гъстата черница, въ които Черне се увилъ, като какавида. Па търтила потерата да го дири навредъ около града, а той самъ, на зараньта си нарамилъ пушката и когато потерата се вече връщала въ града, той надъ града съ единъ гърмежъ имъ казалъ сбогомъ и изчезналъ въ гората.

Съ такива юначества отъ една страна съ избиването на редъ зли Турци — отъ друга се носѣла лека полека славата на Спиро Черне войвода; носѣла се тая слава по Струма и Вардаръ, па будѣла духа на старо и младо: пѣсни се пѣяли вече за него отъ момитѣ по селата, отъ дѣцата по училищата, па—прѣнесла се тая слава и въ свободна България, кждѣто въ първо врѣме комай бѣха забравили братията си отвъдъ Рила и Родопи . . .

Втората чета на Спиро се състояла отъ слѣднитѣ юнаци: Ангелъ Стефановъ (послѣ наричанъ войвода, сега живъ въ София), Ристе Сурле, Андрея Башиноселецъ, Георги Лафа, Илия Радобилецъ, Иосифъ Морийовецъ и други.

Колкото по-се усилвала славата на Църне, толкосъ по-вече потери сѫ пущали по него и често се е говорѣло, че ту тука сѫ го убили, ту пъкъ тамъ, до като изневидѣло Църне пакъ се явявалъ и прѣчуквалъ бабаитинъ, съблъчалъ голи и набивалъ суарета заптии за стореніе имъ золуми надъ Християнитѣ.

И ходѣлъ-годѣ ходѣлъ Църне, ухо му било все въ туй, що правѣлъ Кючюкъ Сюлейманъ съ своитѣ кеседжии. Идѣло день, въ който ще трѣбвало да се срѣщнатъ двамата юнаци.

Прѣзъ единъ мѣсецъ, когато Спиро Църне биде повиканъ въ Тиквешко, да прѣмахне разбѣснѣлия се полякъ на Кесендра, а не му се удаде, макаръ и да го причаква цѣлъ мѣсецъ, то пръсна се слухъ пакъ, че една дружина Арнаути издебнали Църня и го убили.

Тогасъ развеселиха се изведнажъ всички Турци и почнаха пакъ да бѣснуватъ, а по Мориево и Сухогоре вече явно зашета Кючюкъ Сюлейманъ съ Мурадъ Дервентли, Абдулла Даудъ, Алия и Феиза. И изтръпнаха клѣти Християни: нѣмаше вече хаиръ за мало и голѣмо! Неоставѣха тѣ дѣвойка негонена, жена недосегната, неоставѣха стада по горитѣ, чарди по меритѣ! И бѣснуваха, па на край—тръгнаха, като да сѫ царски кеседжии, да хвърлятъ и да събиратъ давнини по всички села, а най-вече спрѣха съ золумитѣ си въ селото Царевикъ, отъ кѫдѣто бѣше прославилия се ведно съ Църне юнакъ Георги Лажътъ . . . И — пѣе имъ до днесь бѣдния македонски робъ черна пѣсень:

Бог да го бие тоі Кьучукъ Сулеіманъ,
Кьучук Сулеіманъ баш арамиіа!
Што ми пособралъ верна дружина
И на дружина тоі му сборуа:
— Аіде, дружина, даси поідиме
Во тоа село, село Смолани,
За да сбереме по малце пари,
Отъ сека кукья по една лира;
Че кье поідиме село Царевикь,

За да збериме по троа пари,
Отъ сека кукья по две — три лири
А отъ попое по девет лири
И отъ Георгьиіа до девет лири . . . .

(Нар. пѣсенъ).

IV.

Бѣше хубавъ майски день; ручеитѣ, вадитѣ, рѣкитѣ бѣха пълни и бистри; горитѣ, нивитѣ и ливадитѣ се зеленѣяха като море; птички чуруликаха и се носѣха на облаци, стада звънѣха и се губѣха въ тревитѣ, агнета, телци и жребчета се шарѣха по широката цвѣтиста мера на с. Царевикъ. А небето се обвиснало синьо и модро, разкрило своето боже око — животворното слънце — и трепти . . . трепти надъ тая безпримѣрно хубава земя!

Мрачни, съ надвѣсени надъ вѣждитѣ чалми и оржжени отъ глава до пети, излѣзоха изъ гората и съ тържественни стжпки, съ ржцѣ върху седефенитѣ дръжки на ножоветѣ си, влѣзоха въ Царевикъ—тѣ . . . дивитѣ господари тукъ на всичко, що е мило на Българина! . . .

Ехъ, земльо, край злочесть . . . Македонио, проклѣта и трижъ проклѣта твоята сждбина!

Кючюкъ Сюлейманъ бѣше това съ своитѣ ужасни главорѣзци. Като султанъ влѣзе той въ селото, па прѣдъ кръвнищкитѣ му стжпки онѣмѣха дори и псетата на клѣтитѣ раи!

Па седна той на сѣнка подъ сайванта на селския хамбарь, заобиколиха го страшнитѣ му кръволоци мжже, а ей — блѣденъ, разтреперанъ се озова прѣдъ тѣхъ и ниския сухичъкъ селски мухтаръ.

И извади Кючюкъ Сюлейманъ рабоши, отвори уста — дума рѣче:

„Колкото ханета, толкова и лири! А отъ попъ Цека 9 лири и отъ Георгия Лажовъ татко 9 лири.

. . . . . .

Попъ Цеко бѣше праведния енорияшъ на петь села. Народенъ човѣкъ бѣше попъ Цеко. И за това му памети доброто име нашия народъ по все Прилепско. А Георгия Лажовъ татко бѣ старъ юнакъ човѣкъ, но и той, както всички оголвани Християни, бѣ си сиромахъ, клѣтникъ, па и оборили го бѣха годинитѣ, а синъ му Георгия, не истраялъ бѣше да гледа погански золуми надъ Българитѣ, та сторилъ се бѣ качакъ, а ей сега, ходѣше комита съ Църнета.

Глухо се понесе по все Царевикъ плачъ и страхъ. Дѣка да найдатъ, клѣти сиромаси, по лира на глава? Селянитѣ сами рѣкоха, да идатъ и да посрѣщнатъ Попъ Цека, що идѣше отъ Прилѣпъ, и да му сторятъ хаберъ, да не си иде, оти е черъ золумъ въ село отъ той Кючюкъ Сюлейманъ. Туку какъ да идатъ, когато злото бѣ всѣкиму на глава? И зашетаха стари побѣлѣли глави низъ село, събраха по-първитѣ люде, па отидоха и паднаха на молба прѣдъ Кючюкъ Сюлеймана: нека се смили, нека иска по силитѣ на селото топтанъ пари, па нека имъ даде мюллетъ . . .

— Я съмъ ви пратилъ хаберъ уще отъ недѣля, каури! — изръмжа злия Турчинъ, огледа се, па ей, спрѣ котешкитѣ си очи на нѣщо далекъ въ двора и се змийски усмихна:—„де бре, чорбаджие!“—крѣсна; — „сфинско ядете ли?“

— Е, па ядеме, по законъ ни е! — отвърнаха плахитѣ селски старейшини.

— Башъ кефъ ми е! — отсѣче Кючюкъ Сюлейманъ, па смигна на Феиза . . .

И скочиха всички тѣзъ диви злодѣи на нозѣ, засукаха мустаки, а самъ Кючюкъ Сюлейманъ пристжпи, па почна да вързва клѣтитѣ Българи . . .

Така навързаха и петимата селски първенци, па прѣзъ зълъ смѣхъ ги отведоха въ дъното на двора. Тамъ, въ двѣ свински кочини, грухтѣха отхранени прасета. Съ ритници Кючюкъ Сюлейманъ откърти вратнитѣ и на двѣтѣ кочини, пусна съ псувни животнитѣ, па извърна се, засука мустакъ и покани клѣ-

титѣ Българи да влѣзатъ въ кочинитѣ . . . Тия слисано стояха, но заиграха по робскитѣ гърбове ятаганитѣ на Турцитѣ и клѣтитѣ Българи послушни като скотове, почнаха да се свиратъ въ кочинитѣ . . . . Ритницитѣ на звѣроветѣ Турци допълниха работата: селскитѣ първенци се валѣха въ мочура—едни връзъ другъ—валѣха се въ кочината, задушваха се, а Турцитѣ, извили назадъ ржцѣ, се смѣяха отъ все гърло . . .

И мухтарътъ търти изъ село — дигна си сиромашьта, прѣтършуваха се всички кжщя, грошъ по грошъ се събираше, за да се натъкми на кжща по лира не писана давнина, която злия Кючюкъ Сюлейманъ съ смѣхъ прибираше за „бучаамъ хакж ичунъ“[1]).

Тъкмо по това врѣме пристигна отъ града и попъ Цеко. И клѣтитѣ селени го заобиколиха, като Бога си, молѣха го, да си иде въ града. Но доста бѣше да чуе попъ Цеко, че първитѣ старци на Царевикъ сж въ ржцѣтѣ на злия разбойникъ: не, не рачи праведния свещенникъ да бѣга! Прѣкръсти се той, па само, като истински христовъ проповѣдникъ, се опжти, озова се прѣдъ Кючюкъ Сюлейманъ, селямъ му даде, и падна му на молба,—нека да пусне старцитѣ: щото може селото ще даде!

— Папазъ ефенди! — рече му Кючюкъ Сюлейманъ, ти за другитѣ гайле не бери: я кажи, да чуемъ, — носишъ ли деветь лири, що ти сакамъ?

— Аманъ джанъмъ бабаитъ! — рѣче му дѣдо попъ; дѣка у насъ, сюрмаси, толкова пари?

— Бърго прѣдъ нази!—крѣсна му Кючюкъ Сюлейманъ; — я ке те науча, имашъ ли пари!

Па слисаха се бѣднитѣ селяни: злодѣитѣ подбраха клѣтия свещенникъ и напуснаха селото . . .

Кждѣ го поведоха? И щѣха ли да се върнатъ? това никой не знаеше. Свити зачакаха бѣднитѣ селяни въ страхъ и трепетъ.

Надвечерь отърча изъ гората овчарче и заразправи . . . О, нека българската рѣчь се не мърси отъ

[1]) „Правото на ножа ми“.

гуй, що Турчинъ може да върши надъ български свещенникъ! Но нека е и проклѣта оная българска душа, въ която не гори огъня на отмжщението срѣщу всичко що е турско! Мъсть, да, само кръвь, турска кръвь ще измие нашия позоръ!

. . . Слисани стояха селянитѣ прѣзъ туй, що изплашения овчарь разказваше. Женитѣ плачаха, мжжетѣ робски въздишаха.

Ахъ, дѣка ми е Георгия! — изпъшка най-послѣ Лажо — стариятъ юнакъ баща на Църнева другарь, Георги Лажътъ; — дѣка ми юнакътъ синъ, нека си глава сложи, ама нека тоя християнски срамъ да не прѣживѣемъ!

Уви, болнавия старъ човѣкъ не бѣше още свършилъ своята клѣтва, когато изъ подъ селото търтиха дѣца и жени: — „идатъ!“ пищѣха тѣ; „и-и-и-датъ!“ — викаха и бѣгаха на вси страни.

И само единъ стариятъ баща на Георги Лажътъ остана нѣмъ, мраченъ, па дочака злодѣитѣ.

А Кючюкъ Сюлейманъ му се зарадва.

— Хей гиди Коджа Лажо! — викна му той; — води ни, море, въ кукята си! Па ке ми доведешъ и Любата на Георгия да си чиними мухабетъ!

Стария човѣкъ мълкомъ поведе злодеитѣ къмъ дома си, вкара ги въ своята одая, па излѣзе бързо отиде въ дома, оседла конь, излѣзе и хвана за ухо орача си, що сечеше дърва:

Да търчишъ въ Тикфешко да найдешъ Църнета со мой Георгия. Да имъ рѣчешъ, оти да дойдатъ, зере нѣма за нази животъ тука!. . . Ха, па мини у Смолени и рѣчи имъ, да пойдатъ у „Рашна гора“, па да найдатъ живъ али мъртавъ попъ Цека и да го отведатъ, клѣтникъ, у Прилѣпа . . .

V.

Бѣше тъмна нощь. Срѣдъ мрака двѣ групи хора се стрѣмѣха въ различни посоки по тѣснинитѣ отсамъ

Прѣкоридъ надъ Прилѣпъ. Двамина окжсани българи отъ Смолени вървѣха слѣдъ едни волски кола; въ която единъ завитъ въ черги злочестъ човѣкъ непрѣстанно стенѣше. Тая група хора отиваше къмъ Прилѣпъ. А отъ къмъ града една група пѣши хора съ пушки на раменѣ бързаха за насамъ. Мрака способствуваше — двѣтѣ групи хора се срѣщнаха. Въоржженитѣ идящи отъ Прилѣпъ люде свирнаха хайдушки, пръснаха се изведнажъ, но скоро се събраха около колата:

— Бога ми, християни сме! — крѣсна звънливъ гласъ, та се окопитиха и хората около волската кола.

Тогасъ стенящия човѣкъ въ колата дигна глава и въ мрака́ полича апостолската осанка на дългобрадъ свещенникъ, защото... защото това бѣше светия мжченикъ на Кючюкъ Сюлеймановото свирѣпство—свещенникъ Цеко...

— Юнаци вие, християни! — глухо прошепна той;—да найдете Църнета войвода . . .

— Тука съмъ, отче попе, — отзова му се самъ Църне войвода, защото въоржженитѣ хора не бѣха други, а самъ Спиро Църне съ своята вѣрна дружина.

Тогасъ въздъхна си мжченикътъ свещенникъ, даде си сили, подигна се още по-вече и съ очи къмъ небето издума горчиво:

— Хвала ти, Вишний Господи!

Па като се обърна къмъ Църня, изрѣче:

— Съ спокойна душа ще си ида въ гроба, Църне, оти ти си Български войвода, що не ке оставишъ моята кръвь не отмжстена! Не ке оставишъ моето осрамване не отплатено! Не ке прѣживѣешъ да се осмѣе расото на Христовъ служитель!

Църне блѣденъ, разтреперанъ посегна срѣдъ мрака, намѣри ржката на бѣдния мжченикъ свещенникъ, стисна я и благоговѣйно я поднесе на устнитѣ си.

— Да ви благослови Богъ, български юнаци!—прошепна старецътъ и отпусна се пакъ безсиленъ въ колата.

А Спиро Църне дълго още стоя прѣдъ прострѣния въ колата изтезанъ и обруганъ духовникъ. До

него правъ стоеше сега пакъ оня едъръ, съ червенъ вратъ, съ костеливи плѣщи българинъ, що на врѣмето въ Прилѣпъ, когато Църне бѣше избитъ до смърть отъ сарачитѣ, бѣ отишълъ съ старата Църнева майка да го прибере, та по закачката на стария върлъ турчинъ заради Църне, бѣше отговорилъ: „не ще ви е той, Църне, рая!—Тоя едъръ българинъ бѣ Георгия Лажътъ, синътъ на познатиятъ ни вече Коджа Лажо отъ с. Кръвеникъ. Той сега съ свито сърдце дирѣше да подкани своя войвода, да бързатъ, да отърчатъ на помощь на клѣтия му старъ татко и на цѣлото имъ бѣдно село срѣщу золумитѣ на Кючюкъ Сюлейманъ за които бѣ сварилъ да обади на юнацитѣ, като ги срѣщна отъ самъ Прилѣпъ, Дѣдо Лажовътъ ратай. Да, Георгия Лажътъ искаше да бърза, ала Църне войвода все още стоеше вцепененъ при колата съ трупа на попъ Цека. Стария свещенникъ истиваше; той я пристигнѣше живъ въ Прилѣпъ, я не; нѣмаше да прѣживѣе мжкитѣ си тоя честенъ Христовъ и народенъ служитель! На край Спиро сви вѣжди, избѣли очи и промълви на селянитѣ:

— Отведете, братя, бѣдния пастиръ въ Прилѣпа!

Па като се обърна къмъ юнацитѣ си, продума:

— Ей какъ гине все, що е българско! А гражданитѣ по школи ходятъ, па тамо въ Болгария тичатъ на воля, или си тука остаятъ и кютатъ като нѣми риби! Ехъ, бре юнаци! Хай, вървѣте! Нека ми само на очи да се мѣрни тоя Кючюкъ Сюлейманъ: ще си му испия кръвчицата, а по тамо нека и моитѣ мѣса орли кинатъ!

И срѣдъ тъмната ноць юнацитѣ потѣглиха на бързъ ходъ, па се мѣркаха по чуки и ущелия като вѣрни дружни соколи.

А въ сжщото това врѣме у дома на Коджа Лажо въ Царевикъ, Кючюкъ Сюлейманъ се вече разлютяваше. И ракия съ бинликъ, и пържени пилета, и баници тънко точени достави раята на своитѣ безъ Бога и безъ царя золумджие. Но Кючюкъ Сюлейманъ не забрави първото си говорене, съ което се бѣ обър-

налъ той къмъ стария Лажо; отъ врѣме на врѣме злия турчинъ засукваше мустакъ и крѣснѣше:

— Де бре, коджа гяуръ, не ме лажи: кога ке ми дойде тува Георгиевата люба? Сакамъ саде да ми стои диванъ чипразъ и да ме части со люта ракия!

— Ке дойде белки, аго!—отвръщаше стари Лажо, като прѣмрѣжваше закървенитѣ си очи; —она си живи при свой татко,—натералъ съмъ я! Па пратихъ да я повикатъ; ама била нейдѣ по попрѣлки на меджия.....

И злитѣ турци едѣха, пияха, па все по-озвѣряваха. Гледаше ги стари Лажо, свиваше му се сърдце, па мѣтнеше крадишкомъ око на своята дърварска брадва задъ вратата. Ехъ, какъ ги би той изсекалъ кучинята! Парче по парче би имъ мѣсата на гарванитѣ хвърлилъ! Но тѣ — невѣрни псета — бѣха четирма и все млади бѣха, охранени, силни, а и — все още трѣзви . . . Изглеждаше ги съ кървава умраза въ сърдце стари юнакъ Лажо, мѣташе неволно очи на своята брадва и изпъшкваше. А на запилитѣ се турци нито минаваше дори прѣзъ умъ, че тоя грохналъ, побѣлелъ, прѣгърбилъ се отъ старость полуслѣпъ гяуринъ прѣмисля нѣщо зло. Само набръчканата стопанка, клѣтата майка на единственъ синъ комита, само тя една харно познаваше, що за сърдце носи нейниятъ прѣгърбенъ сега, но нѣкога, хе на врѣмето си, страшенъ харамия стопанъ. Слѣдѣше тя изподъ вѣжди тъмнитѣ очи на своя мълчаливъ, но страшенъ старецъ, свиваше и се сърдце, па не страя: стана кротко, зашета ужъ изъ кжщи, че на край незабѣлѣзвано взе подъ прѣстилката брадвата изъ задъ вратата и изчезна въ мрака на вънъ. И изведнажъ стана нѣщо необяснимо съ бѣдния старецъ: загледа се той къмъ вратата, изъ която изчезна стопанката му съ скритата брадва, почна послѣ да трепери, избѣлиха му се очитѣ, па туку махна ржка, въздъхна гръмко и отпусна глава—заплака . . . сълзи затекоха по бузитѣ му, като на младъ човѣкъ прѣдъ мило опѣло . . .

— Бахъ, бака коджа гяуру! — скочи зачуденъ

полупияния вече Кючюкъ Сюлейманъ; — защо плачешъ, море коджа Лажо!

Стареца мълчеше и не дигаше глава.

— Ставай, бе кяфиръ!—ритна го на шега турчина.

— Халалъ ти юнашество, аго!—отвърна дѣдо Лажо.

— Де, стани, да ни доведешъ Георгиева Люба: — я ке те разшеня!

— Кючюкъ Сюлейманъ, — дигна мрачно глава дѣдо Лажо;—я си ме ти заколи мене: не ке найдешъ ти посестримата на мой Георгя, — я съмъ я окрилъ!

— Бре, коджа комита! Ха, ха, ха! Ти смѣташъ, не ке я найда ли? Харно де: кърата ерифъ, ти ке ми играешъ со нея на кьочекъ, хемъ още прѣзъ тая вечерь!—отсѣче ехидно злия турчинъ, па махна ржка на своитѣ главорѣзци и скочиха тѣ, а Феиза не забрави и бинлика съ ракия, — взе го подъ мишца, па тръгнаха гнусни золумджии да шетатъ по мракъ низъ село и да мърсятъ християнска вѣра и честь . . .

Гъстѣеше мрака на нощьта; усилено виеха селскитѣ псета, а скоро се зачуха и писъци на жени и дѣца . . . Сѣкашъ хала се понесе по мирното селце . . .

Дѣдо Лажо нѣмъ и глухъ стоеше подъ своята хижа, па изведнажъ сѣкашъ божие откровение озари душата му, поклати той отчаяно глава и стана.

Сѣнката на всенародното отчаяние сѣкашъ се всели въ душата на стария юнакъ. Не бѣше ли той скиталъ прѣзъ цѣла младость по горитѣ не милъ и не драгъ? Не бѣше ли той думалъ, не бѣше ли се клѣлъ прѣдъ своитѣ селяни, че веднажъ, кога се молилъ Богу на изгрѣвъ слънце, то чулъ гласъ отъ небето: Турция ке падне?! И не бѣше ли паднала Турция! О, Боже Господи! Каква велика радость бѣ то, кога се чу, че руситѣ вече слѣзли на Велесъ! Какъ се мало и голѣмо прѣгръщаха бѣдни клѣти българи, когато изъ Стамболъ, дѣкато бѣха вече стигнали християнскитѣ войски отъ руси и българи, се чу, че вредъ и по цѣла Македония ще е вече българско!

Стариятъ юнакъ натисна рунтавиятъ калпакъ

надъ побѣлѣлата си глава, въздъхна още веднажъ, па прѣкръсти се и отпусна глава, а ржката му неволно зачука съ тояжката черната и нѣма земя, сѣкашъ че викаше нѣкого . . . Кого викаше тукъ, въ тъмната нощь, стариятъ юнакъ? Сѣнкитѣ на развратнитѣ български царе ли, що едно врѣме въ карбитѣ си сами сж привикали въ земята ни тая черна турска прокуда? Тѣхъ ли викаше дѣдо Лажо, за да ги прокълне съ всичкото свое окървавено сърдце? Или пъкъ сега той привикваше духоветѣ на всичкитѣ паднали юнаци за българския народъ и българската свобода? Защо ги привикваше?—Тѣ сж съ хиляди, наистина, но тѣ лежатъ въ гробоветѣ си и всѣки отъ тѣхъ има по толкова рани въ снагата си, щото само Божията тръба на второ пришедствие ще ги възкрѣси . . . Или дѣдо Лажо чукаше о земята, за да пробуди Антихриста и да хвърли въ преизподнята цѣлото това кръвожадно и невѣрно турско плѣме, що его прѣзъ петь вѣка все още се не насища, да лочи кръвьта ни, да мърси земята ни, да безчести челядьта ни и да срами за винаги вѣрата и народа ни . . .

Стареца дигна своята тояга, извърна се къмъ вратата, па глухо промълви:

„Ехъ, много трѣбва да сме согрешили на Бога, — нѣма вече за насъ животъ!“

И съ глухи стжпки прѣкрачи той прага на своя домъ, мълкомъ се запжти изъ кривулни улички, па скоро срѣдъ мрака напусна селото.

А селскитѣ псета виеха и гората—черна и тъмна—поемаше тѣхния вой, па отнисаше го далечъ по скали и ущелие . . . . Дѣдо Лажо съ чести стжпки, придружаванъ отъ тоя вой на псетата, отъ това бучене на гората, пое сжщо пжтека стръмна и пуста, що водѣше къмъ скалитѣ и ущелията . . .

. . . . . .

VI.

Слѣдъ срѣдъ нощь звуковетѣ на тамбурата, съ която се веселѣше Кючюкъ Сюлеймань изъ Царевикъ

се понесоха на вънъ и заглъхнаха въ „Рамна Бука“ къмъ Смолени. Пияни, наситени на скотства, злитѣ турци бѣха напустнали клѣтото село съ закана, да се повърнатъ на утрето пакъ. Тѣ бѣха изредили всѣка по богата кжща и на врѣдъ ги черпѣха, гощаваха, съ щото се намираше; нейдѣ треперѣхэ отъ тѣхъ, нейдѣ ги величаяха, нейдѣ ги умоляваха, а нейдѣ бѣгаха, закриваха очи, да ги не гледатъ, що вършатъ...

На „Вълчи долъ“ подъ „Бѣлитѣ камъне“ у срѣдъ „Рамна Бука“ Феиза спрѣ да бие тамбурата, развъртѣ се и на часа дигна буенъ огънь, па хищнитѣ бабаити се навъртѣха на колело край огъня, а Абдулла и Даутъ извадиха кафеницитѣ, втикнаха въ огъня чезви да варятъ кафе, че обтегнаха се и проточиха сладострастни манета срѣдъ величавата тишина на таинственната гора. Подъ плавния ленивъ припѣвъ Феиза скоро се обтѣгна и заспа дълбоко. Обтѣгна се и Кючюкъ Сюлейманъ, па проточи и той гласъ . . .

А по небото се бѣха навалили тъмни облаци, гората все по страшно бъблѣше, далечъ вълци завиха, а туку надъ самитѣ злодѣи, срѣдъ „бѣлитѣ камъни“ зловѣщо забуха скритъ бухалъ. Кючюкъ Сюлейманъ се сепна, а ако и Абдула съ Даута бѣха спрѣли своитѣ манета, то безгрижнитѣ зли турци биха чули край бученето на бухала и нечии глухи стжпки по камънчитѣ, биха чули още и цъкането на нечии курдисвани пушки. . . .

— Ставай, бре Феизо! — викна Кючукъ Сюлейманъ на заспалия Феизъ и го дигна.

— Остай се, ала-северсенъ, Сюлюманъ ага, не гибай ме!—отвърна му мрачно Феиза.

— Що ти е, бе кардашъ Феизо? — почуди се Кючукъ Сюлейманъ.

— Джанъмъ, остай се: спиейки видофъ единъ сонь, како да бехме отишле у Георгия Лажо въ Царевикъ... и ни кладе онъ по единъ фесъ на глаа червенъ. . . . Да ни не найде, Сюлюманъ Ага, нѣкое зло. . . .

— Будала не биди, бре Феизо,—махна прѣзрително ржка Кючукъ Сюлейманъ; — удри карадузено!

Запѣй ми я моята пѣсна! Ба, довечера ке му одиме кай той ерата Лажо. . . . . Де, удри карадузено! И пари ке му земиме на гяуротъ, и фесое ке го натераме отъ Прилѣпа да ни купи!

— Яша бе Сюлейманъ ага!—викнаха Абдула и Даутъ, а самъ Кючукъ Сюлейманъ дигна табанджа и за шенъ грѣмна на хава, па далечъ се понесоха ехо слѣдъ ехо....

Ехо слѣдъ ехо се понесе далечъ гърмежътъ на Кючукъ Сюлеймановата табанджа, а прѣди още да затихне гората, то „Бѣлия каменъ“ туку надъ турцитѣ се оживи и изведнажъ страшно проговори:

— Динъ иманъ душманъ, теслимъ[1])!—се понесе грѣмовно Църнева гласъ надъ главитѣ на страшнитѣ злодѣи. И тѣ се сепнаха, хванаха се за пушкитѣ, но —кжсно бѣ. . .

Друженъ залпъ отъ Църневитѣ юнаци свали на земя първо Феиза, а до него Даута и Кючукъ Сюлеймана. Само Абдулла-дребенъ и хитъръ—се повлече на коремъ и пое гората по-бързъ и отъ заякъ.

Зави се и зарови въ пръста, като люта змия, окъпания въ кръвьта си Кючукъ Сюлейманъ.

— Дойде ти часътъ, куче невѣрно!—му крѣсна Спиро и безуменъ отъ ярость се спусна да го коли. Ала живъ бѣ още кръвнишкия бѣсъ у ненаситния мжчитель на българитѣ; на очи бѣ легналъ Кючукъ Сюлейманъ, но живъ бѣ той и сега трепна мартинката въ ржцѣтѣ му, насочена срѣщу буйния български войвода. . . . . Ала будно бѣ окото и на Георгия Лажо; скочи той изъ задъ пусията си и бързъ като ястребъ, изпразни кобура си върху кръвожадния разбойникъ... Па отпусна Кючукъ Сюлейманъ злодѣйската си дѣсница, избѣли очи и глухо замоли Църня:—

„Прости ми сега, тако ми вѣра,
Не мой ми сечи русата гла'а,
Да не ужалишъ моята майка!

„Чини се каилъ, земи ме есиръ!“ — молѣлъ въ прѣдсмъртенъ часъ Кючукъ Сюлейманъ; — „и прати

[1]) Враго по родъ и вѣра, прѣдай се!

кай татка ми да му сакашъ осумстотинъ лири, що ги имамъ у сандуко мой, за чивликъ да купамъ!"

Но Църне стоялъ съ ножа надъ главата му, пиянъ отъ ярость, слушалъ го, па скръцналъ зжби и рѣкалъ:

— Отъ коя търговия 'и спечели тие лири, бре куче краставо? И що, що ке ми 'и давашъ мене? Ясъ не сумъ излеголъ за пари да печеламъ, ами. . .

Навелъ се Църне войвода, извилъ му врата, па рѣкалъ:

— Ами сумъ излеголъ да тепамъ као тебе бѣсни кучиня, що му пиятъ кърфта на мойтѣ братя! .

Тъй рѣкълъ, па откжсналъ му главата, като на пиле петровско, насѣкалъ го кжсъ по кжсъ и хвърлилъ му мѣсата, за да ги едатъ орли и врани. . . .

. . . . . .

При зори слѣдъ тая благословенна ноцъ, когато първитѣ зари на Божието слънце освѣтиха въ златни краски пещерната скала надъ „бѣлитѣ камъне", то тамъ па коленѣ се прощаваше съ свѣта полуслѣпъ старецъ.

Това бѣше стариятъ юнакъ Дѣдо Лажо. Прѣкръсти се той, извърна се на всички страни, и прѣзъ сълзи рѣче:

— Суетенъ е, Боже, твоя хубавъ свѣтъ, за насъ —турскитѣ раи! Що съмъ ти, Господи, толкова согрешилъ, та и старинитѣ ми да бждатъ мърсени отъ турски золуми!

И като се прѣкръсти пакъ, стариятъ юнакъ додаде: — „суетенъ, суетенъ е, боже, твоя хубавъ свѣтъ за нази!" — и влѣзе въ тъмната пещера, па изчезна въ нея. . .

И не излѣзе вече дѣдо Лажо изъ тъмната пещера. Не бѣ той чулъ гръмкитѣ думи на Църне войвода, не бѣ той чулъ, какъ свирна куршума на негова юнакъ синъ Георгия въ пъкленнитѣ гърди на Кючюкъ Сюлеймана. . . . . О, да бѣ ги чулъ, белки би излѣзалъ стариятъ юнакъ!

Но добрѣ е, добрѣ е че ги не чу! Още на втория

день изъ Прилѣпа като хищни птици се попилѣеха по гори и поля заптии, низами и потери. . . . Кой смѣе въ кървавото турско царство да трепе разбойници, като Кючюкъ Сюлеймана? Той е мюслюманинъ, той бива да бие, безчести, коли раитѣ. . . , Дълго се сражава Църне войвода съ потеритѣ и прѣзъ труповетѣ имъ си пжть проби, та се озова най-послѣ въ близко християнско гнѣздо — озова се въ Враня съ двѣ дълбоки рани на снага. Но прѣзъ зимата можаха да му заздравѣятъ ранитѣ до толкосъ, че на пролѣтъ отъ Враня поведе той пакъ дружина. . . Туку ехъ, язвата на прѣдателски вражди се бѣ разгорѣла вече у сърбитѣ: тѣ прѣдадоха Църне! Отъ Куманово прѣсрѣщна възстаннишката чета потера арнаути и се е заловилъ лютъ бой, що траялъ цѣлъ день и нощь цѣла...

Въ тоя лютъ бой загина Църне войвода.... Но народа — поробения и страждущъ народъ — той не вѣрва! — живъ е още Църне! . . .

Ехъ, наистина, живъ е той още съ своята юнашка слава! Хвала му на името во вѣки! Вѣчна памѣть на Спиро Църне, Прилѣпски войвода!

ДѢДО АНГЕЛЪ

„Днешнитѣ харамии никакъ не напомняха едноврѣмешнитѣ войводи: хичъ ги не биваше на открито сблъскване“, — лениво ми отговори Г., като изпусна цѣло кълбо тютюненъ дѝмъ изъ устата си; —„и обяснимо: за такива борци и майка, и баща е била винаги „гора зелена“, а не ротния, не въобще нѣкакъвъ командоющъ началникъ; послѣ и команда, и зовъ — всичко за тѣхъ е било хайдушкото подсвирване, а пъкъ това, що ги е правило за страшилище на турцитѣ, не е била отчаяната имъ вѣрность, възторгътъ имъ отъ знаме, въобще войнишкото геройство, а наопаки, — страшни ги е правило умението имъ да прѣплитатъ горскитѣ пѫтеки, да пролазватъ на коремъ и да разтрелватъ изъ невидѣло залутани по гори или румица турци; послѣ дебномъ и нощемъ да правятъ вилазки по села, чифлици и мандри, па пакъ да изчезватъ тъй дебномъ, че да изглежда като да сѫ втѫпали въ дънъ земя.—Не, тия хора ги досущъ не биваше въ четитѣ ни. Бѣдниятъ герой поручикъ Начевъ на нѣколко пѫти щѣше да се рѣши, да разтрѣли главнитѣ отъ тѣхъ!“

— Е, защо?

— „Та егоисти сѫ бе! На ядене първи, на сражение — послѣдни! Въобразили си бѣха, че сѫ безусловни господари на момчетата, па третираха ги тъй егоистично и тъй жестоко! При гладъ първата храна заграбватъ тѣ; при жажда първото изворче обсебватъ тѣ. И биятъ, и най цинично псуватъ всѣкого, а винаги се държатъ тъй на страни отъ мнозинството, тъй подозрително, пъкъ въ сраженията се явяватъ такива поплювковци — хе! Веднажъ и самъ щѣхъ да тегля

куршума на едного отъ тѣхъ. Ама можете ли си прѣд
стави, въ единъ честъ огънь едно младо Неврокопче—
ангелъ момче бѣше!—залостило се бѣ задъ единъ ка
мъкъ на прѣкрасна позиция, па нижеше куршумит
ама така, знаете, като синци: петима Турци свали
само прѣдъ моитѣ очи! Просто за въ това сражени
и задъ тоя камъкъ този момъкъ бѣше незамѣнимъ
Но не щешъ ли, ето ти единъ отъ тия джапкенлии
бабаити пропълзя на коремъ, отиде, та избута мом
чето, зае му позицията и почна да се блѣщи, кат
подплашенъ заякъ: отговаря срѣщу турскитѣ куршум
на десеть едно! Пъкъ момчето се сви задъ него и с
продължаваше стрелбата. Това, разбира се, привлеч
неприятелския огънь на туй мѣсто. И знаете ли какв
направи джапкенлията бабаитинъ? Той се провлеч
пакъ на коремъ и като конь ритна задньомъ Невро
копчето тъй силно, че бѣдното момче се прѣскунд
на открито и турскитѣ куршуми веднага го оставих
мъртавъ на мѣстото . . . .

„Не, сегашнитѣ харамии сж само една кур
гюрюлтия въ нашитѣ македонски готвежи. Дайте м
вий менъ народа тамъ, простия селянинъ . . . Ама д
го знаете, какъвъ е тоя нашъ Българинъ тамъ! Един
арнаутски инатъ има, като се залости, само съ щик
можешъ го измете! Дайте ми го тоя селянинъ, па плю
ви азъ вамъ на всичкитѣ харамии!“—отсѣче моя съ
бѣседникъ.

Азъ гледахъ увлѣченъ въ откритото му войни
шко лице. Това бѣше познатъ менѣ типъ на косте
ливъ, широколикъ Малко-Търновецъ съ шипене в
говора, знакъ, че е расалъ въ Лозенъ градъ. Офицер
ската униформа не добрѣ се прилепваше на снагат
му: тая тѣсна униформа изисква тѣло, което да е ви
рѣло—да се е гиздило и оформѣло при охолность и
безгрижие. А каква ти охолность за моя събѣсѣд
никъ—офицерь, когато той даваше и послѣдния лев
отъ заплатата си за дѣлото на злочестата своя ро
дина; какво ти безгрижие за него, кога нощьта м

бѣ день; и ето дважъ бѣ уволняванъ, защото бѣше махвалъ ржка на всичко и съ свъртѣни отъ самия него борци бѣ сновалъ по гори и бърда на Македония, за да дири не честь и слава, а достойна смърть.

„Много казахъ!"—продума той слѣдъ едно малко замисляне; „нашиятъ народъ има безименни герои и на тѣхъ главно се е градила, гради се и ще се гради историята ни, мимо безбройнитѣ прѣпятствия, що отчайватъ насъ—интелигенцията. Чини ми се, че имахъ честьта да опозная единъ отъ най-свѣтлитѣ тия безименни герои. И такива ще сж били всичкитѣ прѣдишни харамии, които наистина сж правяли чудеса съ своето благородно юначество. Това бѣше прѣзъ памѣтната 1895 год. Той ни намѣри вжтрѣ—или по добрѣ, ние го намѣрихме вжтрѣ — и той се присъедини къмъ четата ни съ троица още негови млади сподвижници. Тие му викаха Дѣдо Ангелъ. Единъ 70 годишенъ човѣкъ, знаете ли: съ остра, гладко брѣсната червена челюсть, възкъсъ, плѣщестъ, съ изпъчени гърди, облѣченъ въ дълга антерия — Прилѣпчанецъ билъ, — прѣпасанъ съ тежъкъ силяхлъкъ, а на гърдитѣ двѣ редици отъ медали — за храбро участие въ легиона на Раковски у Бѣлградъ, за бѣсно сражение срѣдъ пожарищата въ Стара-Загора, кждѣто бѣ избавено отъ Сюлейматовитѣ пълчища светото за всички опълченци Самарско знаме; за хвърковати дѣла на Паницовия лѣтущъ отрядъ въ сръбско-българската война .... Въ всичкитѣ тия битки е билъ участвувалъ стареца дѣдо Ангелъ и врѣдъ се е отличавалъ, *но ни другарска любовь, ни пенсия* сж го възпрѣли — милия роденъ кжтъ го влѣчалъ! И ето, въ него се свъртѣлъ той, па всѣко лѣто сновѣлъ изъ планинитѣ, „за насърдчение и утѣха на своитѣ си",—ми каза, като очевидно разбираше своитѣ съграждани—българи на ширъ и на длъжъ по останалитѣ ни въ робство земи.

„Неговото присъединение къмъ четата ни бѣше едно истинско събитие. До тогасъ харамиитѣ, които участвуваха въ четата, все още се не подлагаха из-

цѣло на нашата офицерска команда. Та че умишленно, съ хитрости, крѣпеха своя авторитетъ прѣдъ простодушнитѣ възстанници, като интригуваха, и могли биха при едно скарване на офицеритѣ съ тѣхъ да разцѣпятъ четата. Дѣдо Ангелъ промѣни работата: неговитѣ много години, които го бѣха оподобили на светецъ; неговото юначество, което се четѣше толкова по редицата медали на гърдитѣ му, колкото и по широко откритото му лице и яснитѣ му свѣтлосини очи,—го правѣха прѣдъ всичкитѣ 200 наши момци единъ високъ образецъ за подражание. И ето тоя старецъ герой, още щомъ приехме прѣдложението му, да се присъедини къмъ четата ни, се обърна къмъ мене и като посочи своитѣ трима другари, каза прѣдъ цѣлата чета:—еве ми момцитѣ, господинъ поручикъ: давамъ и себе си и тѣхъ на твоя команда! Азъ съмъ ги водилъ не на смърть, а само какъ и какъ да трепатъ злитѣ турци, що правятъ золуми на нашитѣ. Пъкъ вие ще ни водите, господинъ поручикъ, за вѣра и за народно име. Ний вече нѣма да убиваме, безъ ваша воля, господинъ поручикъ! Азъ вече казахъ на момцитѣ си, че вий ще ни водите не на животъ, а на смърть, за да чуятъ башитѣ и майкитѣ ни—ехъ, азъ ги вечъ нѣмамъ! — за да чуе и свѣта цѣлъ, че се е вече прѣлѣла чашата отъ агарянскитѣ золуми! Вѣрни ще ти бѫдемъ, господинъ поручикъ; водете ни, да умрѣмъ юнашки за нашия си народъ!

„Така каза дѣдо Ангелъ и както той, тъй и другаритѣ му спокойно положиха страшната клѣтва . . .

„А страшна бѣше клѣтвата въ четитѣ ни: смърть, неумолима смърть се прѣдвиждаше не само при най-малкото отклонение, но дори и въ случай, че *възстанника стане неспособенъ да продължи пѫтя си*, като бѫде раненъ или като се разболѣе. Това трѣбваше, за да не се хване ни единъ отъ четата живъ, та отъ мѫчения да изкаже, както силитѣ, така и планътъ на четата.

„И, остана дѣдо Ангелъ вѣренъ, както на думитѣ

си, така буквално и въ смисъла на клѣтвата си. И ако не друго, то можа да наложи на мъстителнитѣ харамии поне това, на което тѣ до тогасъ не се покоряваха: да не убиватъ както безоржженитѣ турци, така и тия, които падатъ въ ржцѣ при сраженията и покорно се прѣдаватъ за роби. Това человѣколюбие, което е тъй необходимо при всѣка борба за свобода и человѣшки правдини, дѣдо Ангелъ разбираше като истински християнинъ. Той казваше: „когато ходѣхъ по горитѣ, за да мъстя на турцитѣ, азъ убивахъ всѣко невѣрно куче, но сега, когато съмъ скочилъ противъ царството на агарянитѣ, то азъ нѣма да го съборя, като бия турцитѣ, ами ще го съборя, като се бия за Христова правда".

„И случи се, знаете ли, че дѣдо Ангелъ умрѣ именно за това си человѣколюбие, умрѣ именно за тая си свѣтла вѣра въ „Христовата правда".

„При третото ни сражение, слѣдъ като се оттеглихме пакъ въ планината, въ най-честия огънь, туку прѣдъ дѣдо Ангела излиза единъ турчинъ и му вика: „не тепай ме, дѣдо, теслимъ се чинамъ, помакъ съмъ!" Дѣдо Ангелъ весело му протегналъ ржцѣ, но уви, скритъ въ гората другарь на хитрия помакъ гръмналъ и повалилъ дѣда Ангела съ най-лоша рана—разбилъ му пищяла на дѣсния кракъ. Стария герой си измъкналъ кобуритѣ, захапалъ ятагана въ устата си и, като се провлѣкалъ на коремъ, не спрѣлъ, дордѣ се не расправилъ и съ двамата си врагове, които го били вече нападнали съ ножове да го разсекатъ.

„Слѣдъ сражението ме повикаха и азъ заварихъ дѣдо Ангела, че отсѣкълъ главитѣ на двамата си противници и ето тия глави си сторилъ възглавница, сложилъ на тѣхъ старата си глава, а строшения си кракъ мѣтналъ на трупа на помака, що го билъ излъгалъ . . .

„А момцитѣ отъ четата го заобиколили и лежи си той, като да си е дома, срѣдъ отхранени свои левентни синове . . .

„Сториха ми пжть и го добдижихъ. Щомъ ме

зърна, кръвь бликна въ старчешкитѣ очи, заиграха тѣ огнени. Ела, господинъ поручикъ, промълви: красиво е небето, кога е обсипано съ звѣзди, ала дважъ по-красиво е, кога грѣйне срѣдъ тѣхъ мѣсечината. Звѣздитѣ ми сж тия юнаци, мѣсечинката ми си ти. Кога азъ бѣхъ младъ, като васъ, нарамѣхъ пушката, а дордѣ свъртя чета и то отъ петь-десеть души, туку виждъ, лѣтото минало. Кждѣ сега, кждѣ: на единъ викъ хилядо тичатъ. Ехъ, мило ми е: ще пукне агарянското царство, дѣца!"

„Ще пукне, дѣдо Ангеле!"—отвърнахъ му глухо азъ!

— Не слагайте . . . не слагайте си, момци, оржжието, до като не прогоните турцитѣ въ Анадолъ! — отсѣче дѣдо Ангелъ изведнажъ, и като поизви мжтни очи, каза ми: —„хайде сега . . . дълъгъ ви е пжтя . . . хайде да вървите . . . свършете надъ менъ . . . свършете клѣтвата! — отсѣче той дрезгаво.

Кажете, кой би ималъ коравото сърдце, да дигне ржка и да довърши днитѣ на тоя святъ старецъ?

А това трѣбваше да се направи, — такъва ни бѣше клѣтвата!

И замръзна четата цѣла, а менъ ме задавиха сълзи и забъблихъ въ умилението си, — не знаехъ и самъ какво говорѣхъ. Човѣщина, знаете,—искахъ да го обнадѣжда! И прѣдставете си, за една минута той се обнадѣжди! Като се унесе бѣдния старъ човѣкъ, че като заразправи за своя роденъ край, за гори и ущелия, за юнашки села, за населението тамъ . . . . „Азъ ще ви заведа! — викна; — „само да достигнемъ и стига да намѣримъ оржжие за населението, то всичко ще скочи, съ хиляди и хиляди ще дойдатъ подъ знамето ни. Азъ ще ви заведа!—въодушеви се той и се поиздигна,—ще ви моля само", — каза, — „да ми вржжите раната на крака, че ме много боли!"

„Лека ти пръсть, стари герою, лека ти пръсть!

„Немислимо бѣше, знаете, а все пакъ за минута всички се обнадѣждихме, че ще можемъ да го водимъ

съ себе си. Азъ първъ се спуснахъ да гледамъ подобрѣ да му се привърже кракътъ.

„Какво ти привързване: костьта подъ самото колѣно бѣше строшена като соль!

„Дѣдо Ангелъ проточи вратъ, взрѣ се самъ въ раната си, па току протегна ржка и спокойно отстрани всинца ни.

—„Чакайте сега,—каза ни той;—послушайте ме: Кога прѣхвърлихме Балкана, прѣди да ни прѣсрѣщне Сюлейманъ паша, радостьта ми, братя, бѣше такъва, че припкахъ като дѣте—ехъ, па и младъ бѣхъ тогасъ я!—припкахъ, ви казвамъ, и като виждахъ, какъ съ сълзи ни прѣсрѣщаха нашитѣ по села и градове, душата ми се изпълни така съ Христова правда, че ми дойде нѣщо и сѣкашъ ми каза:—не бива вече, грѣхота е вече да прѣживѣешъ тази радость! — Така ми каза нѣщо, юнаци, та на единъ дебелъ джбъ въ Тулово село прилѣпихъ гърбътъ си и извикахъ на единъ отъ моитѣ другари въ опълчението, що бѣше отъ Казанлжкъ—викнахъ му:—хайде бе, дрѣпни ми куршума! Тъй му викнахъ, юнаци! Е зеръ, какво по-вече можахъ да искамъ въ живота си отъ Бога Христа? А моя другарь—опълченецъ се просълзи, че като ме прѣгърна, —ехъ, плакахме, братченца, плакахме като дѣца!“

Дѣдо Ангелъ се разплака.

Погледахъ — момцитѣ на около всички плачаха. И настръхнахъ азъ, намръщихъ се отъ ужасъ, че слѣдъ минута тия сълзи трѣбва да прѣкратимъ съ убийство.

— „Не сърди ми се, гължбче!“ — викна ми изведнажъ дѣдо Ангелъ и протѣгна къмъ менъ ржцѣ: навѣрно, той бѣше забѣлѣзалъ, че се намръщихъ, та се обоя, да му се не сърдя.

Ридание се изтръгна отъ гърдитѣ ми, завъртѣхъ се безумно на пети и смигнахъ на едного отъ четницитѣ. Той хитро се изви,—отиде отъ къмъ гърба на дѣда Ангела и прострѣ пушката си.

И изведнажъ стана нѣщо страшно: дѣдо Ангелъ съпикаса изпълнителя на клѣтвата, избѣли очи и троснато дигна глава — въ ранения старецъ се пробуди стрѣвния харамия, пробуди се юнакътъ подъ знамето на Раковски, левътъ подъ Самаринското знаме, пробуди се господаръ̀тъ на горитѣ прѣзъ половинъ вѣкъ...

Настръхнахме не ний—вселенната цѣла настръхна! Пушката клюмна въ ржцѣтѣ на четника.

— Ела!—чухме, че издума стареца и съ двата пръста на дѣсната си ржка той повелително повика бѣдния четникъ при себе си.

Тоя машинално се покори, отиде и спрѣ правъ ни живъ, ни мъртавъ прѣдъ стария герой.

— Допри я тукъ! — каза дѣдо Ангелъ, па отши си полечка редицата отъ свѣтли, отъ славни, отъ истински медали: разкопча си дебелата антерия, разтвори конопената си риза и разкри. . . .

О, азъ бихъ искалъ да видите вий всички — всички българи по лицето на земята! —да видите тия гърди на 70-годишния хайдукъ и бунтовникъ, възстанникъ и легионеръ, опълченецъ и доброволецъ, гърдитѣ на македонския харамия — Прилѣпчанеца дѣдо Ангелъ! Онѣмяли бихте прѣдъ величието на българскитѣ страдания и българското геройство!

Ахъ, това не бѣха гърди! Това бѣше единъ староврѣмски щитъ, на който сж набраздени ударитѣ отъ всѣкакви видове оржжия; звѣзда отъ мушната и извъртѣна кама, дъга отъ ятаганъ, рамки отъ сабленни удари, отверстия отъ куршуми и срѣдъ тѣхъ . . . . Това ме озвѣри: цѣлата гръдна кость на стареца свѣтѣше като сребро — бѣ издълбана съ продълговата рана — тая кость бѣше горена! Кждѣ ли, въ кой ли турски занданъ? Отъ коя ли звѣрска ржка и въ коя ли робска година и съ какви ли нажежени шишове?

— Не плаши се, момче! Стрѣляй! — израмжа мрачно дѣдо Ангелъ, а дигнатата въ ржцѣтѣ на чет-

ника пушка падна безсилно, четника дигна ржка, закри си очитѣ и се извърна облѣнъ въ сълзи.

„Ето, въ тоя мигъ Богъ ми подкрѣпи ржката: азъ извадихъ револвера и, пиянъ отъ затжпителна тжга, прѣкратихъ днитѣ на дѣдо Ангела... Ехъ, убихъ го, споредъ клѣтвата ни, за да го не хванатъ, та да не може турчина звѣръ да обругае още веднажъ тия свещенни гърди на стария герой:—да ги не гори съ нажеженъ шишъ!“

КАЛЕШЪ ДИМКО

БИТОЛСКИ ВОЙВОДА.

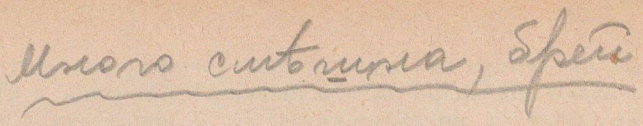

Дѣдо Кузманъ закрѣпи огромния трионъ о дебелия пънъ, изпъшка, прѣви хилавата си снага, па слѣзе отъ високата си бичкиджийска скеля и дойде при менъ, подъ чардака отъ наредени за съхнене дъски.

Слънцето бѣше на пладне; неразлистената още гора бѣше глуха; ручеитѣ само — силни отъ стопилитѣ се снѣгове — заглушваха долищата. Тукъ—тамъ се чуеше вече екътъ на пролѣтната вѣстителка:—куку, куку! — будѣше кукувицата животъ въ раскошнитѣ усои на Родопи.

Протегна се дѣдо Кузманъ при мень, запали цигарь, па се загледахме на ширъ по плоското, като длань, тракийско поле.

— И по насъ е поле, ама е близо Пелистеръ, — проговори най-послѣ стареца; — пъкъ и, ако нѣмаше Пелистеръ, то огънь щѣше да гори Битолско поле!

— Защо?

— Е, Пелистеръ е майка . . . майка на юнаци! Ехъ, господине, зло е по насъ! Отпървой, кога се тука освободи, а нази ни оставиха пакъ подъ турцитѣ, тамъ не бѣ толкозъ злѣ колкото е сега. Истина, кога се узна, че си оставаме пакъ у робство, то лошо се изплашихме, рѣкохме хж, сега турцитѣ ще ударятъ на сѣчъ, па мнозина се готвѣхме да си бѣгаме въ Бугария, тукъ и сами турцитѣ бѣха сплашени, кротки си бѣха и заживѣхме си . . . Ала не минаха двѣ три години, па турчина си почна пакъ своето.

„На, да ти разправя!“—почна стареца съ огрижено чело;—„въ Битолско золумитѣ се почнаха първо въ наше село Лафци. За добро или за зло даде Богъ,

па въ селото ни отрасте една дѣвойка, ама що дѣвойка — на кадро да я изпишешъ! Катерина я бѣха кръстили, а послѣ ергенитѣ си я припѣваха Кати. Мирно живуваме ние по нази — като тука, дѣто седѣнки го викате, йо, — сакжнъ: по насъ си е приказка, барутъ при огънь не стои . . . Истина, хора си правимъ, имаме си сборове, ама всичко е тъй кротинко, момцитѣ си сж съ момцитѣ, момитѣ съ момитѣ—мѣшане таквосъ, да пропаватъ. И бела отъ ергенство си ний тамо нѣмаме, господине. Хеле да не е тая поганска вѣра . . ехъ! — На връхъ селскио ни сборъ се стори белàта ама що бела! Привечерь се залови, господине, хоро срѣди село. А то на сборъ рѣчи, е като Великденско хоро, — налавя се все, що е живо: моми на единъ редъ, жени на други редъ, мжже на трети редъ, па момцитѣ по нихъ, че хее, дѣцата нà. се редятъ между момци и моми . . . Три — четири гайди свирятъ срѣдъ това голѣмо хоро! — Та ще кажа: посрѣдъ веселието на цѣло село ей го полякътъ нашъ, завилъ чалма, да рѣчешъ е ходжа, навелъ тежкъ силяхлжкъ подъ поясъ, па клати се, иде, а очитѣ му кръвени, — личи, зло му въ кучешката душа! Тъй си се спогледахме и всички истръпнахме! А онъ, полякотъ, ни едно ни двѣ, господине, — право на хорото, кай женитѣ, прѣкоси имъ реда, влѣзе среди хорото, па засука мустакъ и загледа — все женитѣ и момитѣ гледа. Всѣки си рѣче,—ще стори това куче нѣщо. Па зеръ, господине, всѣки спрѣ око на 'ная, хубавицата, що ти я думамъ, ами—тя бѣ прѣко мѣра хубость: бой—фиданка, господине, тънка та кършна! Лице—лале що е?—извила тънки вежди надъ църни очи, а ония бузи—зрѣли ябълки! Хубава бѣше, Бога ми, сѣкашъ я гледамъ и сега прѣдъ очитѣ си; пуснала коса до пети, па извила бѣла шия—гледалъ съмъ у Стамболъ лебеди—не сж тъй красни! А чупѣше се, да я врагътъ не види, — зеръ, като зюмбюлъ тънка въ кръста, па се чупѣше, а едни гърди, господине! — такива гърди у тънкоснага дѣвойка я не съмъ вид-

валъ! А на турчинътъ, господине, то му е меракътъ; мръсенъ е турчина; не гледа онъ жената, що е по лице, по коса, какъ е по очи и що ѝ е въ сърдце . . . Ехъ, мръсенъ е, Турчина, мръсенъ како сѫщо животно . . . Ний тогай, цѣло село, загледахме лепата дѣвойка, па на младо и старо се сви сърдце: зеръ поганецотъ полякъ я зѣрна — не зѣрна, цѣлъ си подскочи на мѣстото кучето проклѣто, па искашли се и сѣй го—право при нея,—залѣпи се и заигра хоро . . . Братъ ѝ, що се рѣкло, не е законъ да се хване при нея, а онъ — незнаенъ друговѣрецъ, хопъ право до нея и тика, тика космата ржка у коланя ѝ на кръста! Ама ще рѣчете,—какво е, ще поиграе, ще си иде. Ехъ, така е, зеръ, псето не ще земе прѣдъ цѣло село да задиря дѣвойката, туку кучешка вѣра! Ехъ, брате, да се не разчуе за дѣвойка по насъ, оти турчинъ я люби: върла е срамота това, господине! И върла е пакость! Никоя майка и никой баща не сака да земе дома невеста, що я турчинъ люби: то е все едно, кѫщата си да запалишъ, господине! — Та ще рѣка: ахна тогай всето село. И всички се загледахме у момцитѣ: зеръ, кой ли отъ нихъ не ахкаше по Катина! А они, момцитѣ, навели глави . . . И никой, господине, не видя, кога е изъ нихъ липсалъ единъ ергенъ. Ако бѣхме видѣли, то баре върлото чудо не би станало прѣдъ цѣло село! Е зеръ, мало и голѣмо си знаехме, що е за юнакъ Димко, Калешотъ го прѣдумваха, оти бѣше въклестъ, съ црни очи избѣлени и съ коса къдра. Старитѣ си му думаха още отъ малъкъ, оти хайдукъ ке биде: зеръ, не дружеше со момцитѣ, по гори ходѣше, вълчета живи ловѣше, а бѣше нишанджия,—толкосъ вече бива! Ама до той день на сбора, никой въ все село не знаеше, ки оти Калешъ Димко е ударилъ око на лепа Кати. Е зеръ, Калешъ Димко се не свърташе у село! Па тогай, на хорото, и никому не текна, да си рѣче — „бей, Калешъ Димко бѣше тука дордѣ се Полѣкотъ фати на хорото, а ей сега го нѣма“. Никой, господине, се не сѣти, а то—

баре се бихме разбѣгали. А слѣдъ малко що да видишъ . . . . Брехъ, що да видишъ, братъ да ми си, господине: всички тръпнахме, ама всички мало и голѣмо — ахнахме, брате, а на сърдцето ни е хемъ страшно, хемъ пъкъ драгостно, че мило, че ядно . . . Е зеръ, найде се, брате, юнакъ, какъ, да му се не радвашъ? А онъ — Калешъ Димко — надвѣсилъ калпакъ надъ вѣжди, втикналъ пищови и ятаганъ на поясъ, па въ лѣва ржка пушка, а дѣсната на ятагано— иде къмъ хорото, иде брате, ама тъй върви мѣрно и съ глава напрѣдъ, да рѣчешъ, вълкъ е, що на стадо иде! И всички ний се изплашихме, господине, никой се не мръдна отъ мѣстото си, а Полякотъ се заплѣсналъ о дѣвойката, — не види . . . Па и зеръ, може Богъ да му бѣше прѣчѐлъ днитѣ, та го бѣ ослѣпилъ и не видѣше онъ, че Калешъ Димко иде тъй страшенъ на него! А кога лютиятъ юнакъ ергенъ дойде до хорото, то всички спрѣхме . . . ете, рѣчи, нозѣтѣ ни се прѣкосиха! А полякътъ изгуби ума, — дигна ржка на чалмата си и така си замрѣзна подъ ножа Калешъ-Димковъ . . . И ахна свѣта цѣлъ, господине: какъ го не къйдиса, люто момче! Замахна ножо и прѣдъ цѣлъ свѣтъ прѣполови главата на полѣка, замахна още веднажъ—отсѣче му долнята челюсть . . . То се знае, поганецотъ се килна и се повали прѣдъ нозѣтѣ на Калешъ Димка, като поженатъ класъ . . . А онъ дигна още веднажъ ножътъ — отсѣче му дѣсната ржка; дигна пакъ ятагана — отсѣче му лѣвата ржка . . . Цѣлото село, господине, търти на бѣгъ. А реве оня Калешъ Димко — сѣкашъ е бѣсенъ вълкъ! „Невѣрно куче!“ — чуехме; — „на ти бугарска дѣвойка! На тебе хоро у християнско село!“—Секалъ го, господине, сѣкалъ — само кръве на около . . .

„Па взе си Калешъ Димко отъ тогай гората! Ехъ, злѣ си попати селото за тая бела. Ама то още не бѣ нищо: ели се заеде оня Калешъ Димко — все ходи, а все е кай наше си село; комита излѣгалъ, а сърдце му все по тая хубава дѣвойка Катерина! Име

му се понесе, господине, кай си рѣчаха турцитѣ „Калешъ Димко“ очи имъ на четири гледаха. А онъ — набра си хемъ дружина отборъ юнаци — Коста отъ Нижоо поле, Мито чешларо, Андре Петревъ и двоица други — ходи, дѣ ходи, туку виждъ нѣкоя нощь слѣзли у село, собрали ергенитѣ, мохабетъ чинятъ и хаберъ пракятъ на Катерининъ татко — нека му я даде керка си на той Калешъ Димка за невѣста . . . Какъ да я даде, господине, комита е излеголъ? И ние, селянитѣ, думаме на таткото нейно, — санкимъ нека скрито попотъ да ги вѣнча . . . Е зеръ, то си бѣше веке знайно, дѣвойката си го сакаше . . . Веднажки Калешъ Димко слѣголъ отъ гората при вечерь кай кладенецо подъ село, а тамо вси моми, па тая . . . щѐ, Катерина, се не обояла, — взела отъ глава китка и я хвърлила ужъ да ѝ я не земе на сила Калешъ Димко, па то . . . максусъ да я земе! — И думахме на стариотъ,—нека ги скрито вѣнча. Ама еля е лепа дѣвойка, ела вси момци низъ село по нея гледатъ, гордость хвана майка ѝ — дума се, дѣлга коса кжсъ умъ — жена щѐ, сака да си задоми керката на личенъ, имотенъ ергенъ, а не да я даде за комита . . . Ехъ, каква имъ пѣсня пѣяха, господине, тогай ергенитѣ! Ама каква?! Па то и цѣло село я пѣеше . . . . вчера еи лежимъ тука, а тя ми въ умо и запѣхъ си я . . . Чакъ на сърдце допада, такваа е пѣснята! Видишъ, она му вели:

Ти да дойдешъ, Калешъ море Димко,
Вечерь на вечеря,
Трала-лай-ла, вечерь на вечеря . . .

Това се повтаря, па е жално—милно . . . ехъ! А онъ ѝ сборува:

Ясъ сакавъ да дойдамъ, мори Кати,
На сладка вечеря, —
Мама ти е дома, мори Кати,
Затоа не идамъ!

А да знаешъ, господине, що му она вели! И да е грѣшно отъ Бога, ама е пакъ право. Ей, що му она вели:

„Мама не е дома, Калешъ Димко,
Мама не е дома.
Тя си ойде, море Капидане,
Лисъ да си собере,
Буби да наранитъ . . .

„По нази е прѣмѣна свилено да носятъ . . . Та она му велитъ, мама ѝ отишла лисъ да бере . . . Ама послѣ, какъ се молитъ она, браге, на Господа! Ехъ, господине, на младость я самъ имахъ главеница, па ойдохъ на гурбетъ, а тя прѣзъ лѣтото си умрѣ . . . Не видовъ я баре на носило, та ми е много мило за младость . . . Ехъ, на̀ да чуешъ, какъ се моли она на Бога, за да се затрие мама ѝ, па она да си земе Калешъ Димка . . .“

. . . . . .

Тъй треперливо прѣсече разказътъ си дѣдо Кузманъ, облѣгна се, загледа къмъ синьото небе и старешкия гласъ чудно звънна съ страннитѣ думи на юнашката любовна пѣсень:

Моли Бога, Калешъ море Димко,
Вѣтъръ да завѣе,
Вѣтъръ да завѣе, Капидане,
Гранка да се скърше,
Гранка да се скърше, Калешъ Димко,
И майка да падне . . .

„Е па . . . . . зеръ може да падне майка ѝ“, — прѣсече пѣсеньта си дѣдо Кузманъ, като ме гледаше съ странни очи, въ които едва послѣ азъ забѣлѣзахъ, че играяха сълзи:—„па като падне, може да умрѣ, и она, тя и Капитанъ Калешъ Димко, ке се зематъ . . . А да знаешъ, що му сборъ сборува тя на край! „Въ планина“, кажуе, „да живѣйме—въ планина, въ пещера! И комити“, кажуе; „да одаме“. . . Ехъ—на̀:

Комити де одаме, Калешъ море Димко,
Комити да шетаме,
Турци да тепаме, Капидане,
Турци да сечиме!

. . . . . .

* * *

Слънцето се наведе на западъ. Дѣдо Кузманъ, отдавна вече покаченъ на бичкиджийската скеля, бѣше се закрѣпилъ като дирекъ, и теглеше огромния трионъ. Като гледахъ по челото му капкитѣ поть, що се валѣха като градушка по набръчканитѣ му бузи, мене ми ставаше мило за оная страна, която е тъй богата и уви, тъй бѣдна; въ която има толкова страдания и пакъ толкова геройства, щото не оставятъ да истине сърдцето на простия и работенъ човѣкъ дори и въ такива прѣкарали години, въ каквито се намираше жилавия дѣдо Кузманъ.

— Е, що си не одишъ,—ме запита той по едно врѣме, като ме гледаше заплѣснатъ и унесенъ; — оди си, учителю, селото е далеко, ке замръкнешъ тука!

Право казваше стареца; въ усоитѣ вече ставаше хладно; ноцьта почваше да се мржици иззадъ скалитѣ на винаги намусенитѣ наши величественни Родопи. Но мене ме задържеше нѣщо; дѣдо Кузманъ съ своя разказъ за Калешъ Димко войвода бѣше ме закачилъ съ здрава въдица, та азъ му рѣкохъ:

— Ще си ходя, дѣдо Кузмане, туку ти ми кажи, зеде ли си Калешъ Димко оная—дѣвойката . . . и живѣха ли си они харно, ха?

— Хе, хе,—усмихна се дѣдо Кузманъ, па седна върху чатала на скелята и рѣче:—подай ми стомната да се напия, па ще ти кажа . . . да ти не е бадева!

Дадохъ стомната, напи се Дѣдо Кузманъ и тъй кратко доразказа той милата любовна история на чутовния Битолски войвода Калешъ Димко:

— За земане, — зеде си я, учителю, туку за живѣне . . . ехъ, ти си младо, та питашъ! Ей, какъ стана. На онова врѣме зачини золуми по насъ Керимчето—бейски синъ, що имаше два чифлика баща му въ Битолско. Шеташе, кучиньо черво, низъ селата, и изплашуеше таткувци и майки, кои що имаха хубаи керки и дѣца. О що ке му текнеше на това

турче, това имъ правѣше на селянитѣ. Аманъ бѣха викнали селянитѣ отъ Керимчето. А Калешъ Димко тогай най се бѣше заелъ съ наше село, санкимъ съ майката и съ таткото на дѣвойката. Ама не даваха му я. Сами турцитѣ — бейове и други — като знаяха защо е излѣгалъ Калешъ Димко комита и като му се бѣха убояли, па като го и милуваха, оти е юнакъ, думаха на наше село, да рѣчеме на Калешъ Димка, да се прѣдаде, пашата ке му прости, а тамо — ке си земе и дѣвойката, па да се задоми и да си живѣе мирно. Харно ама Калешъ Димко имъ не хваташе вѣра. Чакъ кога се разплакаха селата отъ Керимчето, тогай нà, нѣцо текнало на Калешъ Димка, и му го прати калаузо Бошнако да го бара Керимчето, кждѣ е. Така го барали, барали, па седѣйки си турчето еднажъ обружено у една нива кай жетварки, комититѣ излегли и го хватили, вързали го и прѣбѣгали у Леринското. Послѣ денѣ се чу, оти Калешъ Димко хватилъ Керимчето и сакалъ на баща му 3,000 лири. Брехъ, оплаха бѣше по турцитѣ, учителю! И аги, и бейове тичатъ въ наше село, хора пракятъ, — да го молятъ войводата, само зиянъ да не чини бейчето. Най послѣ самъ беятъ му пратя на Калешъ Димка хаберъ, — нека му докара синотъ у Битоля, дума му бея, Пашата ще го прости, Беятъ пари ке му дае, а ке му земе и чупата, що я люби въ селото ни, въ Лафци де. Дълго имъ не вѣрваше Калешъ Димко, ала го увѣриха, па ей—викнаха вси селяни у Битоля, да идемъ на срѣща, що ке правятъ на Калешъ Димко. Одихъ и азъ. Много свѣтъ се бѣше собралъ, господине, толкова много свѣтъ язъ не съмъ видвалъ. Цѣлата Битоля излѣгоха на прѣчекъ, дори и училищата бѣха се затворили, — учителитѣ со ученицитѣ излѣгоха на прѣчекъ. Димко войвода вървѣше напрѣдъ, со мартинката на рамо, со пищови и ножое на силяхлжка, со три колани опашани . . . той фстанъ маслосанъ и тай джепкенъ и джамаданъ . . . гологлафъ, со косата накрената, како нѣкой асланъ, брадата до

поясъ . . . Одотъ му не оди ки—отъ земята подскокнуе! . . . Само отъ погледа да го видишъ и да бѣгашь. И сите другари, що му бѣха, и ситѣ такива бѣха. Заробеното турче врвѣше до Димка, и кога влѣгоха въ пашинъ сарай, татко му на бейчето, старъ, бѣлобрадъ со плачъ на очитѣ го прѣгърна войводата и го избакна велейки: „сааол, евлядъмъ Димко, сенъ сжнъ бенимъ икинджи оглумъ“ ете, дума му, да живѣешъ синко Димко, ти си втори ми синъ . . . Со голѣмъ кефъ го прѣчака и пашата . . .

„Ехъ, радуваха се поганцитѣ, оти Калешъ Димко бе тепалъ много залумджие и страхъ имъ бѣше далъ. А християнето се вайкаха, — зеръ, господине, щомъ нѣма у Пелистеръ войвода и гората е, ако питашъ, като отъ слана попарена. А Калешъ Димко си остана у Битоля, па дойде си у Лафци, стори свадба за помѣнъ . . . Харно си заживѣ, учителю, како що питашъ, туку . . . юнакъ човѣкъ у турско може ли мирно да живѣе? . . Оста си клѣта дѣвойка млада вдовица! Не истрая, господине, Калешъ Димко той срамъ, що си чини отъ турцитѣ на намъ, бугаритѣ. Ала и турцитѣ си го знаяха, та бараха да го отепатъ, дордѣ си бѣше у Битоля. Харно ама, той ги усѣти, па зеде си пушката и хай въ Пелистеръ. Еднажъ викналъ и ей ти чета . . . Сега веке юнаци много: прѣстрашиха се, господине, и нашитѣ Бугари тамо! Ехъ, що бѣ войводство у Калешъ Димко прѣзъ три годинъ! Все що живи Турци кладе той прѣзъ това врѣме въ ржка, господине, ги посече . . . ги подпуши . . .

„Ой, учителю, мръкнува се,—прѣкжсна се дѣдо Кузманъ;—харно ви е тука на слободия, ке си пойдешъ сега съ пѣсня у село. Ама по насъ гдѣ! Ехъ, иди, учителю, въ село, па кога ти на умъ дойде запали една свѣщь и за душата на Калешъ Димка, нашъ Битолски войвода! Сложи си той юнашката глава все за Бугария! Черни прѣдателе—цинцъри, що Бога нѣматъ—го прѣдадоха, брате, па го налѣгна силна потера, били се три часа у една воденица, избили му

всета дружина . . . Ама той се не прѣдалъ, не: въ рани, кога да го хванатъ, се удрилъ съ револвера у клетото сърдце . . . Брехъ, плачъ бѣше у сиромаситѣ християне! А що радость бѣше у турцитѣ: кога го донесоха у Битоля мъртавъ на колата, турили го бѣха седналъ . . . со дългата брада, страшшшенъ . . . Не го закопаха ама—ихтибаръ му сториха, како на юнакъ — чекаха, па дойдоха жената му клѣта, майка му и братчето му . . . Много го плакаха! Единъ е гробъ за Калешъ Димко войвода и калаузотъ му Бошнака—у гробищата Света Недѣля въ Битоля . . . И плаче му, учителю, невѣстата до день днешенъ надъ той чернио гробъ, оти си му е вѣрна . . . зеръ, войводска е жена, вѣрна му е, хвала й! Па и гдѣ ке найде по юнакъ отъ Калешъ Димка? Петнайсеть годинъ ся, откакъ умрѣ — нека му е честна памѣть по все Бугарско!“

ЧЕМКОВЪ и ГАВАЗОВЪ

(НА БОТЕВАТА ГОДИШНИНА ВЪ КАЛОФЕРЪ)

Не е текнуване нѣкакво, а цѣла приятна мечта ни водѣше, да почетемъ годишнината на поета-войвода въ родния неговъ Алтънъ Калоферъ—въ това гнѣздо на ерархично мракобѣсие и чорбаджийство, което все пакъ даде на България единъ ураганъ отъ чувства, свободомислие, величие!

Призори на 17 Май — денътъ, въ който Ботевъ е завладѣлъ „Радецки“ и фантастично прѣхвърлилъ момцитѣ си на родната земя — ние напустнахме Казанлъкъ. Бѣше омаенъ майски день. Балканътъ спѣше синъ; небето се ведрѣше високо, модро; чиста бѣ зората, чиста като кристалнитѣ капки роса по руменитѣ рози на разцъвтѣлитѣ просторни гюлеви градини. Въ най-волнитѣ свои школнишки мечти азъ не съмъ могълъ да си прѣдставя Тундженската долина тъй хубава, както бѣше тя прѣзъ тази зарань; дивенъ губеръ отъ румѣни, пембѣни и бѣли трандафили се растилаше на вредъ! Благовонниятъ цвѣтъ бѣше въ най-буйния си цъвтежъ: кършнитѣ клончета съ зеленитѣ сърдцевидни листца се губѣха като кадифена подложка подъ гжстата мрѣжа отъ многолиститѣ цъвнали, полураскрити или напъпѣли цвѣтове. А тия бѣха оросени съ измамливо свѣтли диамантни капчици!... И надъ всичко туй се люлѣеше чуденъ зефиръ, който пълни съ упоенъ ароматъ цѣлата ви снага! И въ всичко туй се кършаха милиони гласовце на птички, които ту млъкваха, побѣдени отъ царствената мелодия на славеитѣ, ту пъкъ запъпрѣха криле, завиеха се надъ градинитѣ и чупѣха язичета,—сърдѣха се сѣкашъ на пъстрополи съперници — тънкоснагитѣ и чернооки, румѣнитѣ и засмѣни берачки на розитѣ—сами рози!

— И, най-послѣ, срѣдъ всичко туй бликваше майския животъ на моми и момци съ смѣховетѣ и въздишкитѣ имъ, съ глумитѣ и пѣснитѣ имъ — пѣсни гласовити до небо!

. . . . . .

Влѣчени отъ свои немирни замисли, ние — не случайни двама приятели, но случайни сега другари — прѣкосихме градинитѣ и край Стара-планина се запжтихме къмъ еднакво бѣлоглавитѣ още Мара-Гидикъ и Юмру Чалъ.

Наумъ — моя другарь, който прѣмигваше срѣдъ розитѣ, като прѣдъ недостойна съблазань—почна сега чудно да се оживява и алчно ме водѣше вече къмъ Крали Марковския снѣженъ клашникъ на Балкана. Бѣдниятъ Наумъ, като че и сега стискаше съ дѣсницата си, крѣпѣше съ сърдцето си кърваво знаме като . . . като лани по Иринъ Пиринъ!

. . . Прѣбродихме тъмнитѣ гори подъ „Пашовица", прѣкосихме назжбенитѣ бѣздни на „Козя-стѣна"; лутахме се по високи пасбища, глухи като пустини и пакъ живи като морета; пъплахме по снѣгъ; чини ни се, че видѣхме и Дунава, но добрѣ гледахме Мусала . . . и —

И на 21 Май рано пѣтлитѣ ни поздравиха срѣдъ бѣлитѣ кжщици на подновения Калоферъ. Смѣтливитѣ калоферци събрали два праздника наедно: на 21 Май тѣ, край черковнитѣ святци — гръцкитѣ короновани богоугодници Константинъ и Елена — чтатъ и паметната годишнина отъ геройската смърть на българския поетъ, революционеръ, терористъ и войвода . . . отправятъ къмъ небето благочесииви молитви въ унисонъ съ тиради отъ гръмъ и молнии надъ всичко, що се моли . . .

Бистра и пѣнлива бучи Тунджа срѣдъ Калоферъ, окована въ скали и зидове, по които още личатъ мрачнитѣ слѣди отъ турския сѣчь, плѣнъ и огънь. Само единъ—единичъкъ домъ отъ цѣлия тогавашенъ

Калоферъ е останалъ читавъ отъ пламъцитѣ! Той — тоя домъ — стои и до днесъ сгугушенъ подъ „Кошоветѣ“ — стръменъ единъ страженъ върхъ надъ града. Всичко друго сега е ново.

Между най-новитѣ сгради е и гиздавото зданийце, съградено за забавачница. Но Калоферъ е бѣденъ сега, не може да издържа и забавачка, та — въ това зданийце е намѣрила, най-послѣ, приютъ паметьта на поета — тукъ се помѣщава читалището „Христо Ботевъ“. . . .

Въ това читалище щѣше да е водосвята и празденството; туй ни се каза въ хана срѣщу него, инъкъ отъ нищо не поличваше, че прѣдстои тържество: поне единъ вѣнецъ нѣмаше нѣйдѣ да виси! Звънѣха празднично само черковнитѣ камбани, но на литургия ние не ходихме: — Наумъ каза, че душата му миришала още на барутъ и кръвь . . . макаръ инъкъ и да прощава Богъ . . .

Непознати никому, ний влѣзохме първи въ читалището. Слава Богу, тукъ миришеше малко на барутъ и кръвь, та харамийското лице на Наума просия що отъ що: срѣщу литографирания портретъ на Николая II висѣше масивния рисуванъ ликъ на Ботева съ педа чело, съ метъръ гърди; сурия образъ на Левски отъ една страна бѣ надвесенъ надъ портрета на Княза, а отъ срѣщната стѣна мрачно гледаше къмъ тѣхъ дълговратия и съ голиятски плѣщи Гавазовъ; отъ двѣтѣ страни пъкъ на сцената висѣха—мило съвпадение! —портрета на Симидчиева, открита, самоувѣрена, смѣла и — тоя на Чемкова отъ другата страна, буенъ, съ енергични скули, но съ мечтателно, почти съ младенчески още възторжено чело . . .

Наумъ—бѣденъ изгнанникъ изъ градинитѣ край Вардаръ — опули очи, поду буйни гърди и — прѣнесохме се ние сѣкашъ въ едно отъ онія училищни здания отвъдъ Рила, въ които прѣзъ деня се пѣятъ гимни на Абдулъ Хамида, а прѣзъ ноцьта се даватъ клетви о кръстосани револвери и кама надъ български левъ . . .

— Мило е, Бога ми! — распери ржцѣ Наумъ втренченъ въ своитѣ идоли.

И като че оживѣха Симидчиева, Гавазовъ, Чемковъ,—оживѣха и слѣзоха отъ стѣнитѣ, подслониха се прѣдъ Ботева. Наумъ ги гледаше живи — въ това не можехъ да се съмнѣвамъ! Той ги носѣше въ гърдитѣ си' тѣхъ — тоя Чемковъ, който първъ у Битоля го е кръстилъ съ клетва надъ кама и револверъ, тая Симидчиева, която го е гостувала не веднажъ у Куманово, и, най-послѣ, тоя Гавазовъ, съ когото Наумъ още отъ прѣди е ялъ горчивиятъ черъ таинъ на турскитѣ зандани у Битоля . . .

Тихо бѣ въ салончето—муха не прѣхвъркаше; и глухо трептѣше тжпия гласъ на Наума — образитѣ настръхваха . . .

О, тѣ не умиратъ!—Тая пламенна женска душа, тя поникваше плѣнителна прѣдъ менъ; гледахъ я, съ развѣни коси, срѣдъ стжпкани гробища, между окжсани Българки, обнажила всичката своя майчинска снага срѣщу звѣрски настръхналитѣ заптии . . . Ако нѣкога жената отъ Дунава до Архипелага, отъ Емуса до Дринъ, ако казваме нѣкога Българката, кждѣто и да се намѣри, заличи ликътъ на Екатерина Симидчиева отъ сърдцето си, то мъртвацитѣ—свидѣтели на онова й геройство — ще излѣзатъ изъ гробоветѣ си и ще иклейматъ съ позора на безчувствието всичко българско!

. . . Тѣ не умиратъ! — Голиятъ по снага и по духъ е билъ Гавазовъ. Неговата сѣнка и до днесъ още плашила бѣснитѣ Турци по градища и кръстопжтища, а името му се е произнасяло още съ удивление и благоговѣние по конацитѣ и зънданитѣ отъ Шаръ до Солунъ. Легенди сѣкашъ ми расправя Наумъ! Лежи Гавазовъ у каленъ просторенъ затворъ срѣдъ отчаяни главорѣзци, срѣдъ стотина кръвожадни злодѣи; а боятъ му се всички тия тукъ, пъкъ той всички тѣхъ и милѣе, и прѣзира, та затуй ги и владѣе; слѣди ги той съ искрови очи изподъ гжсти пощръкнали вѣжди,

смѣе имъ се съ гласъ, дразни ги съ ругания, а—едно скърцване на зжбитѣ у широкитѣ му челюсти, едно избѣлване на очитѣ подъ набръчкиното му чело, изведнажъ му принасятъ стотина теманета по-благоговѣйни, отколкото купенитѣ ония блюдолизки въ Ѣжлджъ-кьошкъ.—Лежалъ веднажъ Гавазовъ у просторния Битолски зандань срѣдъ разбойницитѣ и мрачно слѣдѣлъ съ очи трима надъхани съ гръцка низость, подкупени съ сръбска мерзость кекави синове на гладнитѣ Кефалони. Слѣдѣлъ ги Гавазовъ, подушвалъ ги, а тѣ издалечъ му се низко кланяли, вртѣли се като змийчета, подмилквали му се, набирали се около му и — изведнажъ блѣснали жадни за кръвь ножове въ ржцѣтѣ имъ . . . А тъменъ и грозенъ е билъ турския зандань и дважъ по-тъменъ, дважъ по-грозенъ е станалъ той въ часа на нагласеното гнусно убийство. Ала свѣтнали въ мрака като мълнии голѣмитѣ огнени очи на всесилния тукъ Българинъ и — настръхнали друговѣрцитѣ, истръпнали Християнитѣ: Гавазовъ неусѣтно попълзѣлъ съ мощната си снага по стѣната, край която лежалъ, и поникналъ убийственъ прѣдъ вразитѣ си, надвѣсилъ се надъ тѣхъ, като изъ стихиитѣ на Перуна . . . Едно глухо изръмжване и — страшната картина мъгновено се закрила прѣдъ очитѣ на зрителитѣ, закрила се тя въ булото на ужасното, потресателното: — слѣдъ минута подкупенитѣ убийци се кжпѣли въ кръвьта си подъ нозѣтѣ на Гавазова, а събранитѣ имъ ножове въ неговата дѣсница били прѣзрително запратени върху главитѣ на купа сплашени главорѣзци . . . — Не, това е Самсона на „възродената народна мощь! — Заключенъ въ полисъ („долапъ“) отъ сплашенитѣ тъмничари, нему—Гавазову—комитетътъ успѣлъ да съобщи, че „Имерекотъ, щчо прѣнася динамитъ е фатенъ и заключенъ у долапотъ подъ него“, та „чинишъ, що чинишъ, Гавазъ, ама скови му чѐнето, защо го много мжчили Имерекотъ, та може да учини бела“. И до зараньта „ченето“ на Имерека—живъ и до днесъ и не подозиранъ вече рая

на Абдулъ Хамида—било сковано . . . Дебелата халка отъ прангата на изполина се забила въ влажния подъ на полиса, чоплила, ровила и издълбала отвѣрствие, колкото за да се провратъ една рунтава ржка, една чорлава глава . . . Па тъкмо посрѣдъ нощь, когато и злото, и доброто спатъ, тая рунтава ржка, тази чорлава глава се промъкватъ и като хиена се промъкватъ като хиена се впиватъ въ слабинитѣ на бѣдния задрѣмалъ Имерекъ . . . „Кажи бре, що си рекалъ на инстиндакотъ?“ — „Оле . . . нищо . . . море, Бога ми, нищо . . . милость бре—си Християнъ бре! завайкалъ се клетия Имерекъ. — „Чуешъ! Ше ти стръгнемъ сърдцето, као що копиле изъ майка! Язъ сумъ Македония, сама наша майка Македония! Да ме чуешъ: на поганцитѣ ни гъкъ ни мъкъ! Язъ сумъ Гавазотъ!“

. . . . . .

Въ послѣдния си затворнишки день Гавазовъ не расклатилъ нѣкакъвъ си стълбъ, като Самсона, ала подигралъ се поразително съ всѣкакъвъ стълбъ на прогнилата турска мощь. Изваденъ билъ и той за пръвъ пжть на катилска работа. Били му отдали приличната честь: поставили да го пазятъ троица заптии. И въ единъ тихъ часъ мълчаливиятъ и намусенъ арестантинъ се обърналъ къмъ едного отъ стражаритѣ, па неочаквано тъй изревалъ върху му, щото тоя трепналъ и си прѣдалъ пушката, па Гавазовъ я поелъ и — настръхналъ свѣта цѣлъ . . . Но изполинътъ-арестантъ се изсмѣлъ отъ все душа: „кахпеоли! Незнаешъ, защо си келешъ? Да си го имашъ обица на ухо; Гавазотъ си не плювнува“, — рекалъ и му втикналъ пакъ пушката въ ржка, па до обѣдъ работилъ той като „кюле“, ала послѣ сѣкашъ земята го погълнала липсалъ ведно съ едно заптие . . .

Погълнала тогасъ Гавазова не земята, а тъмния таванъ надъ учителската стая на Чемкова въ Битоля!“—

. . . Младий друже или дружке, що сте кичили тъй мило читалището на чорбаджийски Калоферъ, хвала ви!

Хвала и за портрета на Чемкова—това широко чело съ китка буйна коса — като душата му, мека като сърдцето му!

Азъ го видѣхъ слѣдъ Винишката афера. Врагътъ ги бѣ погналъ, та земали се бѣха съ Гавазова и отскочили отсамъ при насъ. Той, Чемковъ, бѣше напустналъ главното си учителство въ Битоля и още по-главното си апостолство между мало и голѣмо тамъ, а Гавазовъ пъкъ си бѣ зелъ само отпускъ отъ командантството на стокракото чудовище—жертвоприносителка на народната Немезида . . . Какво можаха да правятъ тѣ тукъ, въ България, срѣдъ овдеджийството отъ една страна и гороломовското крикунство — отъ друга? Помня, о, като днесъ помня, съ какъвъ жарь се изтръгва отъ гърдитѣ на бѣдния Чемковъ, фразата: каль и омерзение е тука! Не мога по-вече: ще ми убиятъ душата! Нека ми по-добрѣ убиятъ снагата, но нека коститѣ ми паднатъ въ родния край!

И паднаха тия святи твои кости, Чемковъ, въ родния край!

Прѣзъ първитѣ дни на Май — лани бѣше — липсаха тѣ изъ София—тѣ, Чемковъ и Гавазовъ, единиятъ душа, другиятъ—тѣло. Послѣ ги чухме . . .

Та какво може да каже тази дума „чухме?“ Беже мой, какво и какво ние не чуваме въ нашия клюкарски животъ . . . че и тукъ да се каже „чухме“?! Не, сега прѣдъ ликоветѣ имъ въ Калоферското читалище на Христо Ботевъ, азъ не „чувахъ“, а *гледахъ* всичко—прѣзъ горѣщо рисуваната отъ Наума мрачна картина: — гледахъ двамата жадни патриоти въ свѣтлото имъ шедствие, слѣдени отъ подушилата ги глутници заптии. Сепнатото око на врага доловило слѣдитѣ имъ още отъ София—*гръмъ и молнии* надъ всичко шпионство въ тоя вертепъ на продажность!—А прѣдъ Прилѣпъ, що е родилъ Гавазова, сж ги очаквали вече нарочни убийци. Тѣ свалили мъртавъ само отдѣлилия се отъ патриотитѣ тѣхенъ водачъ, та послѣднитѣ се избавили отъ ненадѣйната смърть изъ засада. Обаче,

1954 г.

не за дълго: още сжщата нощь се дигнала ужасна тревога въ цѣлъ Прилѣпъ. О, не е имало, не се е намѣрилъ извергъ въ Прилѣпъ, който да прѣдаде Гавазова, да продаде Чемкова! Но уви, тѣ били въ града, били въ тия кжщи, които бюлюци заптии и низами сж тършували елна по една . . . И, най-послѣ, злкъртили вратата и на тѣхното скривалище... Ужасно било: веригата отъ въоржжени врагове била непрѣкосима въ тѣснитѣ ония улички:—Неминуемо било или невѣрне смърть, или позорно падение! Гавазовъ стрѣвно надзърналъ, посегналъ послѣ, свалилъ съ револвера си мъртавъ на мѣсто полицаятъ и се оттеглилъ. „Дръжъ се Чемка! Ще умремъ“,—казалъ той на Чемкова; „стекла се пъплачь поганци, братче!“—Чемковъ извилъ тжжни очи и глухо казалъ:—„само не живи, брате! Най-вѣрно е: стрѣли въ менъ . . . . стрѣли, а послѣ въ себе си“ — и разкрилъ ржцѣ, за дано свари да го прѣгърне . . . Великъ Гавазовъ, великъ и въ послѣдната минута на своя животъ, великъ като всичко въ примитивния чистъ народъ: не мислилъ той още за себе си, въ револвера му имало още петъ патрона, — изсипалъ тритѣ въ врага, а послѣ вече се обърналъ къмъ Чемкова . . .

. . . Обърналъ се къмъ него, раскрилъ прѣгръдкитѣ си съ лѣва ржка, съ дѣсна допрѣлъ револвера въ челото му и — убилъ го съ „вѣрна“ смърть . . . . Убилъ го и притисналъ го до сърдцето си, че обърналъ тогасъ револвера, па разбилъ и своята бурна, бурна глава.

. . . . . .